

Pritz Pál

Magyarország helye a 20. századi Európában – a magyar külpolitika esélyei

1805 decemberében – a Habsburg-házra oly katasztrofális kimenetelű austerlitz-i ütközet után – *Charles Maurice de Talleyrand* tanácsokkal látta el győzedelmes urát, *Bonaparte Napóleont*. Intelmeiben nekünk is fontos hely jutott. A magyarok – írta – cserbenhagyhatják a Habsburgokat, mivel a független állam alkotására túl gyengék, ezért az oroszok karjaiba vethetnék magukat. „Márpedig, ha az oroszok Magyarország urai, mindenhatók lennének Európával szemben.”¹

1866-ban – már a königgrätzi győzelem birtokában – *Otto von Bismarck* így ír a párizsi nagykövetnek: "Ausztriával szemben jövőendő helyzetünk biztosítása érdekében Magyarország nemzeti követeléseinek biztosítását és a magyar alkotmány betartását fogjuk kérni.”²

A XIX. században tehát – azzal együtt is, hogy Magyarország nem volt független állam – a magyarság súlya az európai hatalmi viszonyok alakulása szempontjából számba vett tényező volt. Olyan tényező, amelyet a politikai elit bölcsessége az 1867. évi kiegyezésben, az annak nyomán kibontakozó hatalmas modernizációs folyamatban kamatoztatott.

A XX. században ellenben az egész nemzet súlya degradálódott, vezetői pedig számos alkalommal kerülnek megalázó helyzetbe.

1918 november elején a *francia* Franchet d'Espèrey lovaglócsizmában fölényeskedik Károlyi Mihállyal szemben. 941 májusában a *brit* Sir Anthony Robert Eden a diplomáciai viszony megszakítása miatt távozni kénytelen követünkön, *Barcza Györgyön* keresztül az egész országot oktatja ki – hozzátehetjük, mélységesen méltánytalanul.³ 1964-ben nem csupán *Kádár Jánost*, de az egész országot alázza meg a *szovjetorosz* Leonid Iljics Brezsnyev, amikor a magyar vezető Hruscsovnak szánt almaküldeményét a "címetlen ismeretlen" indoklással parancsolja vissza Budapestre.⁴

Röviden szólva tehát azt mondhatjuk, hogy Magyarország helye a XX. századi Európában óriási lecsúszást jelent az előző századhoz képest. Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy ezt a pozíciót közelebbről és egyes korszakokra bontva vegyük szemügyre. Úgy, hogy minden esetben azt is megvizsgáljuk: volt-e alternatíva,⁵ s ezzel összefüggésben a külügyi szolgálat szerepét is felvillantjuk.

¹ Herczegh – Arday – Johancsik 2001. 63. (A rövidítések feloldását ld. a tanulmány végén.)

² Uo. 85.

³ „Ha egy ország már nem ura akaratának és a függetlenségéről önként lemond, akkor legalább nem köt baráti szerződést, amelyet azután megszeg ... Teleki volt az utolsó, akiben még megbíztunk, azokkal, akik ma hatalmon vannak, nem fogunk soha többé szóba állni.” Juhász 1964, 325.

⁴ Aczél György visszaemlékezését ld. *Rubicon* 2000. 6. sz. 4–11.

⁵ A félreértéseket, sehová nem vezető, terméketlen vitákat elkerülendő leszögezzük: a kifejezést eredeti értelmében használjuk, tehát arra keresünk választ, volt-e lehetőség a bejárttól alapvetően más út követésére. Mivel minden esetben az lesz a válaszunk, hogy nem, ezért nagy

1.1. A század első két évtizedében a mi hazánk – igaz: társnemzeti pozícióban – egy elsőrangú nagyhatalomnak a része. Az Osztrák-Magyar Monarchia ugyan a modern mutatók alapján nem, egészében azonban mégis olyan nagyhatalom volt, amelynek szavára a többi nagyhatalom fővárosában ugyancsak odafigyeltek. S bár ennek a birodalomnak nem Budapest, hanem Bécs volt a fővárosa, tehát a diplomáciai képviselők itt rezidiáltak, ám a császárvárosban készített diplomáciai jelentések nagy figyelmet fordítottak mindenkor a Lajtán túli területek véleményére, törekvéseire is.

A dualista Monarchia nagyköveti szinten ápolta kapcsolatait, misszióvezetői – akik között nagy számmal találhatunk magyar állampolgárságú egyéneket – nagykövetek voltak.⁶

Polgári berendezkedésű államalakulatokban a külpolitikának a nacionalizmus adja a motorját. A dualista Monarchiát 11 nemzet-nemzetiség lakta, s ezek törekvései – némi túlzással – ennyi irányban is húztak. Ezért van az, hogy e kettős berendezésű állam külpolitikájának – múltból megörökölt rekvizitumként – a motorját a dinasztizmus is hajtotta, nem erősítve, hanem többnyire inkább helyettesítve a modern nacionalizmusokban rejlő hatalmas energiákat.

A század első két évtizede a bomlás periódusa. A bomlásé több okból is. Témánk iránya miatt a kérdést Budapest aspektusából, ám korántsem csak arra leszűkítve vizsgáljuk. Nos, hiába növekszik meg a magyarság számaránya számottevően, mégis – mint jól tudjuk – a magyar ajkúak aránya még az 1910-es népszámláláskor is alig haladja meg az egész populáció felét. E hagyományos nagyhatalmi mutató tehát már önmagában is kedvezőtlen, s ezt a bizony gyenge pozíciót még tovább rontotta a szubjektív akarat. Arról van szó, hogy míg *Deák Ferenc–Andrássy Gyula–Eötvös József* nemzedéke a

nyomatékkal azt is alá kell húznunk, hogy ez nem menlevél az – ekkor-akkor-amakkor – hatalmon voltak felmentésére. Annak konstatálása, hogy nem volt alternatíva, nem jelenti azt, hogy minden a Sors akarat szerint történt, nem osztjuk azok véleményét, akik azt vallják és azt sugallják, hogy *sic fata volunt*, vagyis: így akarta a végzet. Mert úgy véljük, hogy nem kevés alkalommal lehetett volna másképpen cselekedni, és emberi gyarlóság, rossz helyzetértékelés, későn hozott döntés, vagy elhamarkodott cselekedet miatt szakadt reánk – sorszerűen nehéz, kényszerpályás meghatározottságú körülményeink közepette – a végzet.

⁶ A 20. században 1945 a nemzetközi kapcsolatok szempontjából is vízváltást hozott. A második világháború végéig a nagyhatalmak klubja kínos pontossággal ügyelt arra, hogy a többi államtól megkülönböztessék. Ennek megfelelően nagyköveti szinten csak a nagyhatalmak tartottak fenn egymással kapcsolatot. Ha 1814-ben Lipcse mellett a népek csatája zajlott, akkor az még inkább illik az 55 millió halottal búcsúzó második világháborúra. Az irtatlan vérfürdő tisztító hatásának is szerepe lehetett abban, hogy 1945 óta – méretétől, erejétől függetlenül – minden állam egyenrangú, s ennek megfelelően jogában áll nemzetközi kapcsolatait nagyköveti szinten intézni. Ha nem ezt teszi, akkor az nem státuszának, hanem az illető országgal fennálló viszonya gyenge intenzitásának, melegsége hiányának a kifejezője.

A trianoni Magyarország – Ausztria után a térség legkisebb állama – ellenben csak követeket küldhetett, s ilyen státuszú diplomatákat fogadhatott. Ennek a nemzetközi regulának is szerepe lehetett abban, hogy a két háború közötti Magyarország diplomáciai gépezetében igencsak megritkult az arisztokrata származású szolgálattevők száma. Ezeknek az igen szerény presztízsű állomáshelyeknek bizony nem volt csáberejük.

dualista keretekben a magyarság érdekeit szolgáló abroncsot látott, addig a századelő politikaformáló generációja már nemigen akarta meghallani az elődök igazságát, s helyette *Kossuth Ferenc* és elvbarátai vezetésével a dualista keretek lehántásán mesterkedett. Persze legyünk tárgyilagosságok: a koalíciós korszak nem csupán a dualizmus átformálásán munkálkodott, de a nemzeti érdekeket is védte a *Ferenc Ferdinánd* vezette belvedere-i kör dualista törekvéseivel szemben.

Röviden szólva a századelő magyar nacionalizmusa sem adott erőt a szupranacionalista Monarchia külpolitikájának, mint ahogy a többi nemzet és nemzetiség ereje sem sorakozott fel a birodalom külpolitikájának törekvései mögé. S mivel mindeközben a vilmosi Németország gazdasági és politikai sikerei alaposan eltolták az erőviszonyokat Berlin javára, ezért a belülről is meggyengülő Bécs már egyre kevésbé volt képes Párizsban és Londonban önállónak látott akaratra.

Bár viták és melankolikus múltba merengések még minden bizonnyal nagyon sokáig lesznek a dualista Monarchia sírja felett⁷, komoly szakemberek között már régóta konszenzus van a tekintetben, hogy a szükségszerű bukást az antant és az itt élő nemzetiségek együttes akarata pecsételte meg. S bármennyire is fájdalmas, tudomásul kell venni, hogy a szentistváni Magyarország széthullása ennek a folyamatnak eltéphetetlenül összetartozó része.

A dualista Magyarország nacionalizmusának – az ellenkező előjelű legendákkal ellentétben – volt ereje arra, hogy a magyar nemzeti állam a dualista keretek között valódi társpozíciót élvezzen, ennek a nacionalizmusnak volt ereje arra, hogy a Monarchia külpolitikájára érdemi befolyást gyakoroljon, a korabeli magyar politikai elit ki tudta kényszeríteni az 1867. évi megállapodásnak megfelelően, hogy a közös hivatalokban, s így a külügyi szolgálatban is a magyar állampolgárságú egyének aránya erősen megközelítse a kvótát, tehát azt a mintegy egyharmados részarányt, amellyel a magyar állam a közös terhek viseléséhez hozzájárult.⁸ De nem volt – hogy is lehetett volna, ha a jobb pozícióban lévő osztrák-német nacionalizmusnak sem volt – ereje ahhoz, hogy a többi kilenc nemzet-nemzetiség erejét egy irányba kanalizálja. A szentistváni birodalomban élő nemzetiségekkel való egyre mélyülő konfliktusok megrendítették, majd teljesen elemésztették azt a presztízst, amellyel a magyarság még az előző század végén is a szigetországban élvezett. Ezek a konfliktusok szállították a matériát *Hugh Seaton-Watson* és *Wickham Steed* publicisztikájához, ahhoz a propagandahadjáratához, amelyet e két derék brit az angol közvéleményt magyarságellenessé formálta.⁹ Az pedig történelmi közhely, hogy ennek az értelmiségi rétegnek igen komoly befolyása volt a szigetország külpolitikájára.

A francia közvélemény pedig – sajnos – soha nem volt igazából magyarbarát. Így azután az első világháborúban nem volt különösebben nehéz dolga a Csehszlovák Nemzeti

⁷ Feltehetőleg nem alaptalanul mondhatjuk, hogy mindaddig, amíg e térség népei egymással meg nem békélnek, amíg az itt élő népek hétköznapijait nem a demokrácia szelleme hatja át, s a gazdasági élet gondjai nem lesznek többek és mások, mint a fejlődés okozta szokásos problémák.

⁸ Egészen pontosan: kezdetben a kvóta 30, végül 36,4 %. A közös külügyminisztériumban 1897-ben a magyar állampolgárságú egyének aránya 26, 1917-ben pedig 32 %.

⁹ Ld. részletesebben Jeszenszky 1986.

Tanácsnak, hogy ezt a közvéleményt végleg meggyőzze a *Détruisez Autriche-Hongrie*¹⁰ igazságának helyességéről.

1.2. Milyen esélyei voltak a magyar külpolitikának a századelőtől 1920-ig arra, hogy a Nagy-Trianon palotában 1920. június 4-én ne ezt a szörnyű okmányt kelljen aláírni? Az esélyek a század elején voltak még adottak, de a mozgástér már akkor is jóval csekélyebb volt, mint a kényszerpályás meghatározottság. Csekélyebb volt a mozgástér, hiszen a nemzetiségek nacionalizmusa az anyanemzetekkel való egyesülés irányába gravitált, a Monarchia külpolitikájának pedig lényegében csupán egyetlen expanziós célja volt, a Balkán. És ha ennek az expanzióknak a természetét figyelmesebben megvizsgáljuk, akkor csak azt láthatjuk, hogy ez a dinamizmus valójában a Monarchia létét védelmező dinamizmus volt. Ha létrejönnek a Balkánon a nemzetállamok, akkor a Monarchiának befellegzik. A Belvedere-kör rosszul politizált, mert erőből, régi dinasztikus reflexek alapján akart sikert elérni. Tanulhatott volna *II. József* modernizációs kísérlete kudarcából, de nem ezt tette: éppen a régi séma mentén sértette vérig azt a magyar politikai elitet, amelynek öntudata különben is irreálisan túltengett. A millenáris ünnepségek görögtüzes világa, az angol parlamentet másoló Duna-parti gótikus palota felépítése, a budai várhegyen magasodó királyi palota egyébként is impozáns épülettömbjének a századforduló táján alig több mint egy évtized alatt több mint a duplájára növelése világosan mutatja mindezt. Nem az volt a baj, hogy a magyar nacionalizmus erőt mutatott, birodalmi tudatot sugárzott, hiszen a küzdőtéren siker reményében nem mehet csatába a kishitű, a gyenge. A baj az volt, hogy ennek a nacionalizmusnak nem volt kellő érzékenysége az ólálkodó veszedelmek reális felmérésére, nem volt képes arra, hogy a Felvidéken a szlovákok számára olyan autonómiát adjon, amely elrekeszeli a Pittsburghbe vezető utat, pedig a szlovákság körén belül ekkor még volt fogékonyság a megegyezésre, a bomlasztó erőktől való elhatárolódásra.¹¹ Ha nem is kényelmesen széles utak, de fáradtsággal járható hegyi ösvények – amint azokat hajdanán, 1690-ben a nyertes zernyesti csata előtt Thököly Imrének sikerült megtalálnia – akadtak volna a regáti és az erdélyi románság közötti kulturális, mentalitásbeli különbségekre építkezve Erdélynek a megtartására, de nem azokkal a szűkmarkú gesztusokkal, amelyekre Tisza István politikájából futotta.¹²

A századelőn még lett volna lehetőség a horvátság megbékítésére, s akkor az ő útjuk sem vezetett volna Kurfura. Ezzel az 1917-es¹³ megállapodással *Ante Trumbić* és köre nem csupán a Monarchia koporsójába vert bele egy erős szöveget, ám keserves, s végül zsákutcába torkolló irányba vitte a saját nemzetét is. Hiszen a kurfui megállapodással Zágráb sem nyert semmit, legfeljebb – nagyon sok szenvedés, sebek osztása és kapása révén – egy halom történelmi tapasztalatot, amelyek (találkozáskor az 1989 után megnyíló kedvező külpolitikai mozgástérrel) végül meghozták a szerbekkel kötött szerencsétlen házasság felbontását.

¹⁰ Ezzel a címmel jelentetett meg pamfletet 1916-ban *Eduard Beneš*.

¹¹ Szarka 1999.

¹² Gratz 1934, 128-129, Köpeczi 1986, 1681-1687.

¹³ Illetve már 1915-ben a londoni Jugoszláv Bizottság létrehozásával.

szemelgetéssel, ám az effajta historizálás hosszabb távon mindig visszaüt.

Károlyi Mihályt ugyan joggal lehet és kell bírálni azért, mert megengedhetetlenül naiv volt az antant praktikáival szemben, de rajta kérni számon azt, aminek keresztülvitelére a nála jóval korábban, messze hosszabb ideig hatalmon volt – egyébként vele szemben igazi hatalomtechnokrata – Tisza István képtelen volt, az morálisan nemtelen, politikailag pedig rövidlátásra vall. Károlyi 1918 október végén ígéretes politikusként került a miniszterelnöki székbe, az ő antantorientációja széles körökben reményt keltett, különben aligha érthető, hogy miért sorakoztak fel oly sokan mögéje. S nagy hiba lenne szem elől téveszteni azt a tényt, hogy a támogatók táborában még 1918 végén is megtalálhatjuk – *gróf Apponyi Albertet*.

"Nem akarnék félreértetni – írta december 29-én Károlyi Mihálynak –: reakcióról, a régi rendszerhez való visszafordulásról szó sem lehet. Benne vagyunk a nagy szociális világforradalomban, ami nálunk történik, csak ennek a világprocesszusnak egy helyi részlete...épp azért, mert világmozgalomról van szó, nem lehetnek a tempóban túlságosan nagy eltérések;...aki nagyon előretör, éppúgy bizalmatlanságot ébreszt maga iránt, mint aki nagyon elmarad."¹⁴

Kun Bélában természetesen helytelen a revízió első bajnokát látni és láttatni, amint azt népbírószági perében *Bárdossy László* tette.¹⁵ És valótlan volt természetesen az a kommunista propaganda is, amely a Tanácsköztársaság eredményes tavaszi hadjáratát szintén ebbe a vonulatba illesztette. Ellenben csupán ellenkező előjelű legendát kell látnunk abban a húszas években üzött propagandában, amely a Tanácsköztársaság létét is mint a Trianonhoz vezető út egyik fontos stációjaként állította be. A valóság az, hogy – Nyugat-Magyarország hovatartozását kivéve – az 1919 januárjában Párizsban megnyílt békekonferencia albizottságai az ország észak és keleti határait még március 21. előtt megszabták, a déli határ ügyében is lényegében megállapodásra jutottak, amelynek pontosítása májusban megtörtént.¹⁶

1.3. A dualista Monarchia közös külügyi szolgálata színvonalas apparátussal dolgozott, amit mit sem bizonyít jobban, mint az a tény, hogy a bukás után ennek az állománynak a tagjai minden utódállamban szívesen látott szereplőivé válnak az egyes nemzeti külügyi szolgálatoknak.¹⁷ Mentések voltak a nemzeti elfogultságoktól, képesek voltak szupranacionális szinten és keretekben gondolkodni, nemzeti és társadalmi hovatartozás szempontjából való tarkasága az olyannyira szükséges, és számos területen akkor és később még inkább hiányzó tolerancia terjesztése szempontjából töltött be kedvező szerepet. A testületen belül létezett egyfajta demokratizmus, amely az egyes beosztások közötti láthatatlan falakat jelentősen vékonyította, ámbátor ez a nyitottság nem terjedt addig, hogy a diplomáciai és a konzuli terület között hagyományos létező vastag falakat

¹⁴ Károlyi 1978, 357.

¹⁵ Bárdossy 1991, 207. és Bárdossy 1996, 272.

¹⁶ Ormos 1983, Romsics 2001.

¹⁷ Matsch 1986.

is gyengítse, felszámolásukról pedig szó sem lehetett.¹⁸ Az apparátusok mindenkor meglévő önmozgása itt korántsem vált olyan jelentőssé, hogy a Monarchia külpolitikáját érdemben módosítsa. Egészében jó eszköze volt a Monarchia külpolitikájának, azt módosítani akaró ambíciókkal nem rendelkezett.

2.1. Horthy Miklós Magyarországának külpolitikájában természetesen már nem volt semmiféle dinasztizmus, annak motorját a magyar nacionalizmus motorja hajtotta. Ennek a motornak a lökettérfogata harmada volt az eredetinek, az ellenerők, amelyekkel szemben sikert kellett volna elérnie ellenben minimum megháromszorozódtak. Hiszen a volt antanthatalmak ellensúlyaként a Monarchia már egyszerűen nem létezett. Németország ugyan megmaradt, sőt nagyhatalmi státuszát is megőrizte, ellenben e státusznak akkor nem volt dinamikája, erejét, figyelmét leginkább arra fordította, hogy a korabeli Európa politikai arculatára a maga bélyegét rányomó Franciaországgal szemben valamiféle *modus vivendi* találjon. A *Gustav Stresemann* vezette német diplomácia "teljesítési" politikájának ez volt a lényege.¹⁹ Oroszország ugyan kiesett, de legalább ennyire eltűnt a politikai térképről a központi hatalmakhoz korábban tartozott Törökország is.

Ezért mondjuk azt, hogy az ellenerők nem csupán, hanem több mint megháromszorozódtak. Hiszen egyfelől ugyan tény, hogy a trianoni Magyarország megszabadult attól a kolonctól, amit az 1918 előtti soknemzetiségű lét, az utolsó pillanatban is több mint 45 %-nyi kisebbség jelentett, ám már önmagában az a szokásos beállítás is hamis, mintha a két háború közötti Magyarország nemzeti-etnikai összetételét tekintve homogénné vált volna. Hiszen az ekképpen vélekedők elsiklanak azon tény felett, hogy itt maradt egy majdnem 6 %-os német kisebbség, amely messze nem csupán az 1933 utáni hitleráj időszakában okoz gondot, hanem bizony már a weimari periódusban sem lebecsülendő problémát jelent.²⁰ Való igaz, hogy a korábban oly jelentős románság és szerbség lélekszámában szinte elhanyagolható törpeséggé válik, de még mindig itt van a közel két százalékos szlovákság, amely majd a második világháború utáni felvidéki kitelepítések esetében válik a a prágai nacionalista politika hatékony fegyverévé.²¹

Ennél azonban sokkal lényegesebb tényező a kisantant megszületése, s bizonyos értelemben mind a mai napig való megléte. Jóllehet ezen képződmény formális politikai blokká csak 1933 februárjában alakul, s az is igaz, hogy már az 1938 augusztusi bledi megállapodással – amely ideiglenes jellege, a magyar államfő kielégtételével való szoros belső kapcsolata révén vélhetőleg joggal mondhatólag a két háború közötti magyar diplomácia csúcsteljesítménye – súlyos léket kapott, majd *Adolf Hitler* 1939 márciusi prágai bevonulásával formálisan szétesik, ám számos jel tanúskodik arról, hogy a második világháború alatti *Jozef Tiso* Szlovákiája, a conducator *Mihail Antonescu*

¹⁸ A szolgálat kedvező vonásait már-már idealizáló beállítással ld. Csáky 1992, a kritikus megközelítésre ld. – például – Hory 1987, illetve a teljes kéziratot az MTA Kézirattárában. (MS 10.864/1-10.)

¹⁹ Michalka 1987, 303–326.

²⁰ Ld. Tilkovszky Loránt munkáit.

²¹ A kérdéssel érdemben először Balogh Sándor foglalkozott. Ld. Balogh 1982 és Balogh 1988.

Romániája és a poglavnik Ante Pavelić Horvátországa között – tehát német égisz alatt – hatékony magyarelles politikát folytatódott.²²

Trianon vesztesei bizonyára a revindikáció mellett voltak, s az sem lehet kétséges, hogy a társadalom széles körei érezték a békeszerződés következtében magukat megcsónkítva. A Nyugati pályaudvar vagonlakói, az állásukat veszített tisztviselők, a birtokaikról elűzöttek, a rokonok kapcsolatok ápolásában a felmagasodott határok, a más devizanem miatt korlátozottak mind-mind egységesen álltak minden olyan program mögé, amely a szép (és az adott jelen nyomorúságos viszonyai között még szebbnek tűnő) múlt visszatérését ígérte. Ez az erő nem volt lebecsülendő, könnyen mozgósítható volt minden tüntetésre, alkalmas volt a demokratikus erők – mint a történelmi Magyarországot, úgymond, bukásába taszító forradalmak örököseinek – megfélemlítésére, mozgósítható volt a szomszédos országok, a győztes hatalmak elleni kampányokra. Mivel a hivatalos kormánypolitika exponensei tisztában voltak azzal, hogy a távoli jövőbe vezető célt – az adott körülmények között – akkor lehet a leghatékonyabban szolgálni, ha a *konfliktuskeresés helyett a konfliktusmegoldás* útjára lépnek, ezért ezzel az erővel szemben 1919 ősze óta *ellentmondásos* volt a hivatalos kormánypolitika viszonya. Amolyan palackban tartandó szellem volt ez az erő: használják, ha szükség van rá, ám, ha nem, akkor legyen csendes, "eldugaszolt". Az ilyen feladvány soha sem problémamentes, s a két háború közötti magyar külpolitika története is ezt igazolja.

Prónay Pált és szabadcsapatát *Bethlen István* ugyan sikerrel használta nyomásgyakorlásra a velencei tárgyalások sikere érdekében, leszerelésük azonban már korántsem ment simán. *Gömbös Gyulát* majdnem eltették láb alól, s a Lajta-bánság felszámolása sem ment egyszerű parancsszóra.²³ Néhány évvel később a frankhamisítási botrány rázta meg alaposan a rendszert, angol segítség nélkül a kormányfő aligha őrzi meg miniszterelnöki székét. Ez az ügy is modellértékűen igazolja – vélelmünk szerint – a fentebb mondottakat. Hiszen, ha nincs kapcsolat a bankóhamisítók és a hivatalos politika egyes exponensei között, akkor nem lesz (legalábbis nem ekkora) botrány. S az is igaz: ha ezt a meglehetősen izgága népséget jobban kontroll alatt lehetett volna tartani, akkor sincs botrány (vagy legalábbis is később, jóval később, s nem már rögtön az első hamis bankó beváltásánál). Az angol támogatásnak pedig nyilvánvalóan az adott európai rendbe való kifogástalan illeszkedés volt az ára, következőleg a frankügy nem hogy közelebb hozta, hanem inkább a távolabbi jövőbe tolta az alapcél majdani elérését.

Az 1927-től kiterjedélyesedő revíziós mozgalom az újabb példa. Kétségkívül nyomatékot adott a kormány revíziós célkitűzéseinek. Ekkor már nem csupán a rejtett programnak, hanem a hivatalosan meghirdetettnek is, hiszen nem sokkal később, 1928 márciusában mondja el Bethlen István Debrecenben új hangvételű beszédét.²⁴ Szokásos dolog e beszédet összefüggésbe hozni az ország akkoron frissen megnagyobbodott mozgásterével, tehát a katonai ellenőrzés addigi rendszerének 1927-ben bekövetkezett megszűntével, s az ugyancsak 1927-ben bekövetkezett fontos lépéssel, a magyar–olasz örök barátsági szerződés aláírásával. Az önértékes hanghoz azonban minden bizonnyal

²² Érzékletesen mutat rá erre – például – Bajcsy-Zsilinszky Endre vagy Szegedy-Maszácz Aladár is. Vö. Bajcsy-Zsilinszky 1986, illetve Szegedy-Maszácz 1996.

²³ Ld. Prónay 1963.

²⁴ Romsics 2000, I. köt. 228-234.

erőt nyújtott a Magyar Revíziós Liga megszületése, igen dinamikus, külföldön is nagyhatású tevékenysége.²⁵ Másfelől ellenben ez a tömeget megint csak nem jelentett egyértelműen előrehajtó erőt. Mert nem volt horizontja, mert nem volt taktikus, mert nem volt rugalmasan alkalmazható. Maga volt a "bőmbőlő honfibu",²⁶ tehát az értelem eszközével alig vagy egyáltalán nem befolyásolható.

Vajon végzettszerűen így kellett ennek lennie? Gyakorlatilag igen, elméletileg aligha. Gyakorlatilag igen, hiszen a rendszer reakciója volt a forradalmaknak, nyíltan és büszkén vállalta az ellenforradalmi jelzőt, mert elutasított mindent, ami a forradalmakkal volt összefüggésben. Az utóbbi időszakban ugyan a hazai történetírásban fel-felbukkannak olyan nézetek, melyek szerint az évek során a rendszer e jellege megkopott, sőt megszűnt volna, ám a spekulációnál jobban eligazítanak a tények, azok pedig arról szólnak, hogy 1939 őszén, a 20. évfordulón is büszkén vállalják az alapító atyák a születési körülményeket. Nem sokkal később pedig már a világháború örvényébe sodródik az ország, amikor még kevésbé lett volna mód és lehetőség ezeken a meghatározottságokon változtatni. Ebben a rendszerben, ebből a nézőpontból a világháború elvesztése, a nyomában az országra szakadt trianoni végzet és a forradalmak között eltéphetetlen kapcsolat látszott. E látszatot pedig nem volt erő, amely megkérdőjelezzé. El lehetett volna kerülni el e rossz utat, ha van erő a bukáshoz vezető úttal történő szembenézésre. Ahhoz a századelő reformnemzedékének igazságát kellett volna mérlegelni, s annak birtokában a forradalmak törekvéseiből legalább valami minimálist vállalni.²⁷ Az ellenforradalmi rendszer e helyett Tisza István kezét fogta meg, az ő örökségéből csinált kultuszt, a meggyilkolásával vádoltak perbe fogását is a forradalmak sárba rántására használta fel. Bethlen István országot teremtett a megmaradt roncsból, államot hozott létre az itt maradt romokon, s mindez nagyságra, államférfiúi alkatra vall. Az akkori és azóta is oly gyakran elhangzó vádakkal ellentétben ez kapitalista és nem feudális ország volt, de oly sok volt – a társadalmi viszonyok hierarchizáltságában, az emberi kapcsolatokban, a társadalmi értékrendszerben, a szokásokban és ízlésben – a *nem polgárosult* vonás, hogy széles körökben hitelt érdemlően lehetett feudális Magyarországról beszélni. A választójog szűkítése – már eleve az a mód, ahogy azt keresztülvitték – a forradalmak előtti állapotokba vetette vissza az országot. Nem csupán az keltett visszatetszést, hogy több szempontból erősen szűkítette a választásra jogosultak körét, hanem még negatívabban hatott az 1918 előtti nyílt szavazás nagyrészt történt visszaállítása. A végrehajtott földreform ugyan jelentősebb volt annál, mint amit erről évtizedeken át tartottak, ám a magyar parasztság sok évszázados földéhségét messze nem csillapította, a feudális eredetű nagybirtokrendszert pedig lényegében megőrizte.²⁸ A

²⁵ A Népszövetség katonai bizottságának működése 1927. március 31-én szűnt meg hazánkban, Bethlen római útjára április 4-6. között került sor, a Magyar Revíziós Liga pedig július 27-én alakult meg. A debreceni beszéd 1928. március 4-én hangzott el.

²⁶ Németh László kifejezése.

²⁷ A helyzetet pontosan jelzi az is, hogy amikor Ottlik László a *Magyar Szemle* 1928. szeptemberi számában közölt cikkében javaslatot tett a majdan megnagyobbodó Magyarország föderalizálására, s elgondolását Jászi föderációs elképzelésével hozták rokonságba, akkor Ottlik nemhogy valami rokonságot vállalt volna, hanem hosszan azt bizonygatta, hogy neki semmi köze Jászi gondolataihoz. A második Ottlik-írást közli Berend 1986. I. köt. 170-182.

²⁸ Romsics 1999, 138.

Peyer Károllyal 1921 végén kötött megállapodás ugyan a rendszer nézőpontjából ügyes és sikeres lépés volt, hiszen a szociáldemokráciát beépítette a rendszerbe, távlatosabban nézve ellenben inkább csupán *belekompromittálta*. A paktum ugyanis úgy illesztette be az MSZDP-t a politikába – és egyben a korabeli magyar társadalomba –, hogy az kisebb jelentőségűvé vált, mint volt a dualista Magyarországon. Annak ellenére, hogy akkor nem volt parlamenti mandátuma, 1922-től viszont igen, s kezdetben nem is kevés. A látszat és a lényeg tehát tótágast ellentétben állt, a látszat Bethlennek kedvezett, a lényeg viszont rontotta a magyar társadalom esélyeit, hogy ebben az országban belátható időn belül valódi politikai demokrácia, valódi demokratikus gondolkodás hassa át a lakosság mind szélesebb köreit.

Bethlen István realitásérzéke ugyan azt diktálta, hogy megegyezésre jusson az MSZDP-vel, valójában azonban lelke mélyén ugyanúgy viszolygott a szociáldemokratáktól, mint a kommunistáktól.²⁹ S ez bizony nagyon nagy hiba volt. E belső viszolygáson túl kellett volna lépni, sőt azt – a magyar társadalom érdekében – le kellett volna győzni. A szociáldemokrácia akkori vezetői valóban készek voltak arra, hogy a rendszerbe – annak demokratizálódása árán – integrálódjanak, Bethlen világképébe azonban nem illett bele, hogy ezt a tényleges integrációt szorgalmazza, a nemzet érdekében kamatoztassa. Másfelől a szociáldemokrácia politikai erejének jelentős tényezőjét adta a nemzetközi szociáldemokrata összefogás, már csak ezen az alapon is egészen más volt szociáldemokrata körökben a mentalitás. A revízió ügyével a párt azonosult, ebben az azonosulásban azonban volt egy jó adag taktikai elem is. Ezt az elemet kormányzati oldalról kellett volna oldani. Ennek az igénynek sok mindent lehet reálisan ellene vetni, ám az aligha vitatható, hogy a kormányzati pozíció mozgástérben, távolságlátásban jóval többet nyújt(hat), mint az ellenzéki státus, s ezt bizony az oly sokat hangoztatott (ám többnyire inkább csupán szólamszerűen ismételt) nemzeti egység megteremtése-elmélyítése érdekében ki kellett volna aknázni.

A belső adottságok szempontjából ezek a kérdések voltak a leglényegesebbek, illetve elméletileg itt lehetett volna sokat tenni a jobb pozíciók elérése érdekében. E mellett természetesen még egyéb lényeges összetevőket kell szemügyre venni. Az egyik bizonyosan az ország védelmi képessége, vizsgálni kell a gazdaság teherbíró képességét, s nem hagyhatjuk figyelmen kívül a diplomáciai gépezet horizontját, teljesítőképességét. Valamely hatalom ereje, nemzetközi súlya szempontjából igen lényeges kérdések.

Közhely, hogy a béke katonai szempontból különösen gúzsba kötötte e hazát, a sorozás tilalmazása megalázó, az elvileg garantált állami szuverenitást mélyen sértő volt. A 35 ezres zsoldos hadsereg a modern technikával felszerelt, 15-20-szor nagyobb létszámú kisantant erőkkkel szemben soha nem volt képes még arra sem, hogy az országot egy esetleges támadással szemben a siker reményében megvédelmezze. A győri program fog majd ezen a helyzeten jelentősen változtatni,³⁰ mikorra ellenben ennek a fegyverkezési akciónak már látható jelei vannak, addigra a kisantant a történelem süllyesztőjébe került, hogy onnan – ha nem is formális blokként – lényegében a németek támogatásában bízva kerüljön vissza a magyarság riogatására–szorongatására. A magyar külpolitika tehát két

²⁹ Varga 1999, 129-130.

³⁰ A gazdaság az egész korszakban igen szerény mértékben fejlődött, ezért az sem nyújtotta bázisát egy feszítő erejű külpolitikának.

évtizeden át nem támaszkodhatott lépéseiben számottevő, mozgásterét bővítő, illetve azt megalapozó katonai erőre, s ennek megfelelően a katonai vezetés ebben az időszakban sokkal inkább visszafogó, az adottságok sivár voltára figyelmeztető szerepet tölt be. Nem csupán ez a visszafogó szerepkör volt szerencsés, hanem a politikával szembeni visszafogottsága is. A tisztek zöme a Monarchia katonája volt, ahol mélyen beléjük ívódott az a szemlélet, hogy a katona nem politizál, hanem parancsot teljesít. Nemzeti elkötelezettségüket objektíve aligha lehetett megkérdőjelezni, a nemzetek feletti monarchiának engedelmessége ugyanakkor 1918 előtt olyan mentalitás vált vérükké, amelyet az intranzigens nemzeti-nacionalista érzület megengedhetetlenül lagymatagnak érzett. Mindenesetre tény, miniszterelnöksége idején Gömbös Gyula egy sor nyugdíjazás révén olyan változtatást indít el, amelynek nyomában a hadsereg kezd átítatódni a koreszmével, tehát berkeiben megindul a politizálás, s annak iránya az adott körülmények között csak egyirányú lehetett: fogékonyságot hozott a nemzetszocializmus, a magyarországi nyilaskeresztes mozgalmak, *Szálasi Ferenc* törekvései iránt. Mindebből következett az a sajátos helyzet, amely már *Teleki Pál* kormányfősége alatt is jelentkezett, megkeserítve az ő miniszterelnökségét, Bárdossy László alatt pedig már végzetesnek bizonyult. Ez a sajátosság pedig abban állt, hogy a hadsereg politizáló szerepe még az előtt bontakozott ki, hogy a maga eszközeivel hatékony támasza lehetett volna a külpolitikának. Másképpen fogalmazva: a katonai vezetés a külpolitikai vonalvezetéssel szemben akkor volt konciliáns, azt segítő, annak vonalvezetésével harmonizáló, amikor érdemben még a dolgokon nem lehetett változtatni. Amikor 1938–1939-ben kedvező területi változások zajlanak, akkor szerepe lényegében indifferens, 1940-ben Románia megtámadására készülve magatartása lényegében pozitív, amennyiben szintén arra ösztönzi a politikai vezetést, hogy az önálló akció révén akarjon eredményt elérni. 1940–1945 között ellenben a területi változások nyomán kialakult csapdahelyzetet nemhogy nem érzékeli, hanem – a németek oldalán történő mind vakabb kiállás sürgetésével – kifejezetten rontotta a magyar külpolitika mozgásterét, manőverezési lehetőségeit.³¹

2.2. Milyen esélyei voltak a magyar külpolitikának Trianon után arra, hogy a Párizsban 1947. február 10-én ne a lényegében a trianonit megismétlő okmányt kelljen aláírni?

Sic fata volunt, így akarta a végzet – vallják nem kevesen. Ezt a felfogást nem tudjuk osztani, mert a helyes nézőpontot a mozgástér és kényszerpálya dialektikájában lehet kialakítani. Ha pedig helyes ez a megközelítés, akkor nem a sors ujjáról, a vak végzetről, hanem végeredményben "csupán" *sorsszerűségről* beszélhetünk. Tehát azt mondjuk, hogy nagyon súlyosak voltak a meghatározottságok. Trianon deformáló hatása nagyon jelentős, a kisantantot nem az agresszív magyar külpolitika, hanem a szomszédos országoknak a zsákmányt megvédeni törekvő akarata hívta létre. A magyar–román perszonáluniós tárgyalások, a brucki és a marienbadi összejövetelek egyszerre jelzik a magyar külpolitika megegyezési készségét, s egyben a kudarc *akkori* elkerülhetetlenségét. A kudarc azért volt akkor elkerülhetetlen, mert a tárgyaló partnerek pozíciója között – az utódállamok javára – óriási volt a különbség: miért is adtak volna a legyőzötnék engedményt. A magyar–jugoszláv közeledési kísérlettel, s benne Horthy

³¹ A témakörre ld. részletesebben: Ungváry 2002.

nevezetes, 1926. évi mohácsi beszédével ellenben már egészen más a helyzet. Ez a beszéd – minden jel szerint – a magyar Külügyminisztérium labanc vonalat vivő tisztviselői karának volt a provokációja, amellyel éppen a Belgrád-Budapest közötti megbékélést akarták megakadályozni. Ennek a csínynek a nagyságát akkor mérhetjük le igazán, ha tekintetbe vesszük, hogy akkor még Bethlen István hajlamos volt a délvidéki magyarságról lemondani. Az elgondolás reális kalkuláción alapult: a legkisebb létszámú, beolvadásra leginkább hajlamos kisebbség feladása arányban volt a kisantant felrobbantásának értékével.

Miért nem akarta a külügyi apparátus mértékadó törzse a délszlávokkal való megbékélést? Azért, mert a kimondatlanul is célként lebegő integritási eszme megvalósítása eleve elképzelhetetlen volt a szomszédokkal való megegyezés révén – nem beszélve arról, hogy Budapesten helyesen mérték fel a szomszédos országok nacionalizmusának engesztelhetetlenségét. A nagyhatalmi partnerekben történő gondolkodás így elkerülhetetlen volt, s ezzel együtt az a nagy belső ellentmondás is, amelyet mindez magában rejtett. Hiszen nagyhatalom akaratából valamit elérni, az már eleve az alárendelődés nem csekély kockázatával fenyeget. A magyar sors különös tragédiája, hogy a területi változásokra akkor érett meg a helyzet, amikor Németországban már Adolf Hitler az úr.

A két háború közötti Magyarországnak nem volt reális külpolitikai alternatívája. Elméletileg ugyan elképzelhető lett volna a kisantantba történő belépés,³² de ezt a közvélemény ugyanúgy nem tűrte volna el, mint a revíziós lehetőségek elmulasztását. A revíziós lehetőségek realizálásánál ellenben voltak elmulasztott lehetőségek. Az első bécsi döntés előtt október végére a prágai ajánlat nagyon közel került a magyar – akkora etnikai elvet megfogalmazó álláspontához, tehát a tárgyalások továbbvitele hozhatott volna kétoldalú megállapodást.³³ a második bécsi döntést pedig – magyar részről megfelelő rugalmasság, az ideológiai kalodából való kilépés esetén – Berlin–Moszkva, esetleg Berlin–Róma–Moszkva döntőbíráskodásával, s a viszontbiztosítás bölcsességével lett volna megformálható. Hitler biztos, hogy savanyú arcot vág, de mit tehetett volna ellene? Legfeljebb nem vállalja. Milyen következményei lettek volna egy német

³² 1933 nyarán – a magyar külpolitika egyik nehéz pillanatában – Apor Gábor, a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője azt írta egyik belső feljegyzésében, hogy amennyiben Budapest nem kap Rómától és Párizstól megfelelő segítséget, akkor „jobb, ha Magyarország behódol (a) kisantantnak és politikailag nem önállóan, de nyugodtan, gazdaságilag pedig pihenten – nem kell hadseregére áldozni – él, ahogy élni tud, és belsőleg koncentrálna és készen várja azt az időt, amíg a jelen konstelláció változik és politikailag jobb auspiciumokkal felveheti újra (a) küzdelmet.” Pritz 1982, 130. A harmincas évek derekán egy alkalommal pedig Kánya Kálmán külügyminiszter kérdezte helyettesét, Hory Andrást: mi lenne, ha Magyarország belépne a kisantantba? Hory 1987, 403.

³³ Herczegh 1999 – Nem érv ez ellen, hogy a háború végén majd az lesz az antifasiszta koalíció álláspontja, hogy az 1937. december 31-i határok mögé kell visszavonulni. Ezt az álláspontot az első bécsi döntés annuálásának az akarata formálta meg, s ezzel szembeségezhető a közvetlen megállapodásokat korábban konzekvensen akceptálhatónak tartó brit álláspont. Az igaz, hogy 1945 után ebben a térségben Moszkva lesz a feltétlen úr, Sztálinnak pedig Beneš kedvezményezése az álláspontja – annak eldöntésére ellenben már nincsen történeti matéria, hogy ilyen esetben mi lett volna a generalisszimusz akarata. Az ilyen bölcselkedés már a "mi lett volna, ha" délibábos világába tartozik, amely nem lehet komoly historikus területe.

elhárításnak? Vélelmünk szerint olyan helyzetet eredményez, amely tovább növeli a magyar külpolitikai mozgásteret. Ha ellenben végül létrejön a megállapodás, *akkor Magyarország mindkét eshetőségre be van biztosítva*. Mind német, mind szovjet győzelem esetén összehasonlíthatatlanul kedvezőbb a helyzet, mint ami majd a második világháború végén ténylegesen kialakult.³⁴ Ha mérlegeljük azt a tényt, hogy a németek nem nyerhették meg ezt a háborút, hanem csakis az antifasiszta koalíció, akkor a szovjet–amerikai–angol szövetség révén nyer Magyarország bebiztosítást.³⁵

A revízió adott módja, tehát német kézből történt elfogadása tette a kényszerpályás meghatározottságot még erősebbé, az egyébként is kis mozgásteret pedig még szűkebbé.

2.3. 1918 őszén a semmiből kellett az önálló magyar külügyi szolgálatot megteremteni. Ez a munka nagy lendülettel vette kezdetét, s igen nagy segítséget jelentett a volt közös szolgálatban foglalkoztatottak átvétele. Ezt a hazai közvélemény élénk kritikával fogadta,

³⁴ A szovjet győzelem következményeit ismerjük. Az elvileg elképzelhető német győzelem konzekvenciáinak mérlegeléséhez: mivel a náciizmus bandita vonásaival tisztában lévő, majd SS-pribékek által 1945 áprilisában meggyilkolt Albrecht Haushofer már 1941 őszén olyan béketervvvel igyekszik a Birodalom különböző vezető köreit befolyásolni, amely a Magyarország számára megtörtént kedvező területi változtatások jelentős részét annuálná, s mivel maga Hitler sem szánt kedvező sorsot a magyaroknak, ezért feltehetőleg megalapozottan állítható, hogy a német győzelem a Trianon utáni helyzetnél is sokkal rosszabb pozícióba szorítja Magyarországot. Pritz 1999, 122-127.

³⁵ Gondoljuk tovább a kérdést: ha Erdély szovjet segítséggel kerül vissza, akkor 1941 júniusában Bárdossynak sokkal nagyobb a mozgásteret. Nem kell szenvednie annyira a magyar katonai vezetés nyomásától. Ha kisebb a nyomás, akkor a háborúba lépést jóval későbbre lehet tolni. A későbbi hadba lépésnek nem csupán a szenvedések és veszteségek csökkentése szempontjából lett volna haszna, ám a szovjet vezetés sem fordul annyira az ország ellen. Hiszen nem kétséges: az 1941. június 23-i újabb (és a történetírás által sokszor túlértékelt) Molotov-nyilatkozat nem csupán újabb megismétlése a szovjet álláspontnak. Van itt egy merőben új elem: a fenyegetettség mozzanata. Korábban e tekintetben a szovjetek viszonylag könnyedén politizálnak, 1941 júniusában ellenben már a kérdésnek sokkal nagyobb a súlya: aligha vitatható, hogy az újabb szovjet ajánlatot a birodalom roppant fenyegetettsége motiválta. Tehát, míg a korábbi ajánlatok elhárítása legfeljebb rossz érzést hagyott a szovjet vezetőkben, addig ez az elhárítás olyan durva visszautasítást jelentett, amely Moszkvát nagyhatalmi létében sértette meg, ráadásul a magyar hadba lépés adott még nagyobb nyomatókat a magyar "válasznak". (Hiszen az ismert okból, Bárdossy egyszerűen félretette a jelentést, a kormányzót nem tájékoztatta, formális válasz nem is született.) Bárdossy joggal mondta azt az ellene indított perben, hogy ennek az üzenetnek nem tulajdonított különösebb jelentőséget, hiszen azt a pillanatnyi helyzet motiválta. 1945 után nem csupán a történetírás, hanem a publicisztika, oktatás, szóval a történetpolitikai gondolkodás faktorai a távirat jelentőségét messze eltúlozták. Tették ezt annak érdekében, hogy a Horthy-rendszert mennél inkább pellengérre állítsák. S ehhez a hadjáratához maga Horthy is – a tőle, sajnos, nem idegen rövidlátással – csatlakozott, amikor (nem véve észre a kérdés tényleges dimenzióját, ti., hogy itt valójában éppen az általa félmjelzett rendszer lejáratásáról van szó) annak érdekében, hogy a személyes felelőssége alól (a dolgokat megmásítva) szabaduljon, az egész ügy ódiúmat Bárdossy nyakába varrta. Így azután nagyon szépen kialakult az a helyzet, amelyben az igen különböző szándékoknak az lett az eredője, hogy a magyar külpolitikai gondolkodás nem ritka gyengesége e tekintetben még erősebbé vált.

mert az onnan jöttek nemzeti érzületét lagymatagnak találta. A korszak turbulens viszonyai közepette, amikor a trianoni ország jövőjét csakis a korabeli európai realitások közé való illeszkedés jelenthette, akkor ez a mentalitás kifejezetten jótékony hatású volt. Ugyanakkor a nagypolitikai koncepció nem csupán lojális szolgálata, hanem a mohácsi beszéd kapcsán említett provokációban megmutatkozott önmozgás már olyan szerepvállalásra vall, amely kifejezetten akadályozta a szomszédos országokkal való *modus vivendi* – egyébként valóban nagyon rögzös, ám perspektivikusan mégis egyedül üdvöztető – útjainak a keresését. A második világháború örvényébe való sodródás időszakában az apparátus önmozgása szintén jelentős, amennyiben a viszontbiztosítás útjainak megelégséhez igyekszik a külpolitika irányítóit segíteni,³⁶ a mind egyoldalúbbá váló német orientáció időszakában pedig az angolszász világgal való kapcsolatokhoz akar sok jó szándékkal segítséget nyújtani. Ennek a segítségnek az értékét alaposan lerontotta a titoktartás terén kezdettől fogva tapasztalható megengedhetetlen, mégis állandóan eltúrt lazaság. Ez a fecsegő mentalitás vezet oda, hogy amikor 1944 szeptember végén sok habozás után Horthy Miklós végre elküldi megbízottjait Moszkvába, akkor az előzetes fegyverszüneti megállapodásra a Dísz-tér teljes kizárásával kerül sor. Ez a kormányzói

³⁶ Az első bécsi döntés után Barcza György londoni követünk több ízben szorgalmazta: a magyar kormány helyezzen súlyt arra, hogy a London ne csupán szóban jelezze a döntéssel való egyetértését, de írásban is tegyen elkötelező nyilatkozatot. Csáky István, az akkori külügyminiszter azonban ne fogadta el a brit fővárosban állomásozó beosztottjának tanácsát. Nagy kár, hogy nem cselekedett, mert néhány hónappal később, amikor 1939 márciusában Hitler felszámolja a maradék Csehszlovákiát, akkor London logikus válaszlépésként a müncheni egyezményt érvénytelennek deklarálja, így az első bécsi döntés is nemzetközileg igen ingoványos talajra került. A magyar diplomáciai gépezet tehát a jól bevált, ballhausplatzi múlttal rendelkező munkatársa, Barcza György révén a mesterség ősi szabálya szerint a viszontbiztosítás elve alapján kíván cselekedni, ám a gépezet feje, a külügyminiszter már sokkal inkább az árral úszik, s nem készül fel az akkor sem elképzelhetetlen fordulatra. Másként fogalmazva ezt azt jelenti, hogy a külügyi apparátus ugyan tudja a dolgát, ám arra nincs ereje, hogy saját vezetőjét – a külügyminisztert – igazáról meggyőzze. A politikai vonal elszakad az apparátusi intenciótól, az apparátus (messze) nem alkalmas arra, hogy a politikát az igazi nemzeti érdekek szerint cselekedetre ösztönözze.

Másik példánk az 1939-ben alakuló csehszlovák emigráns kormánnyal szembeni magyar diplomáciai beállítódást érinti. Mivel az események Londonban zajlanak, ezért érthetően megint a londoni követ, Barcza György reakciója alapján ragadhatjuk meg az apparátusi reagálást. Nos ő először úgy látja, hogy nincs a cseh emigrációnak nagy szerepe. A kérdés horderejére ellenben hamar ráérez, s ennek megfelelően Sir Alexander Cadoganen, a külügyminiszter állandó helyettesén keresztül szeretné elérni, hogy Anglia ne ismerje el a Beneš-kormányt. Azt hangsúlyozza, hogy nincs csehszlovák nemzet, s – úgy tűnik – tud is hatni a brit diplomatára, mert az egyik beszédében külön említi a két népcsoportot. Amikor pedig 1940. júliusában London mégis elismeri az emigráns kormányt, akkor is lehet még a magyar szempont mérlegelésének bizonyos szerepe, hiszen Barczának azt mondják, hogy az elismerés a területi kérdést nem érinti. Mindennek alapján azt mondhatjuk, hogy a magyar külügyi szolgálat igyekszik az esetleges vészhelyzet ellen tenni, a mind egyértelműbben németbarát magyar külpolitikai vezetés ellenben már nem tud ilyen körütekintő és rugalmas lenni.

titkolódzás azután október 15-én olyan tragikomikus eseményekhez vezet, amelyek még tovább csökkentették az ország egyébként is mind kisebb külföldi presztízsét.³⁷

3.1. 1945 ugyan bizonyos értelemben valóban a 0 év,³⁸ de nagyon sok szempontból folytatása az addigi tendenciáknak. Naivság lenne nem meglátni a Mániu-gárdák székelőket lemezárzó akciói, *Josip Broz Tito* partizánjai szabályai vérengzésének, az 1945 áprilisi kassai kormányprogram egész felvidéki magyarságunkra a kollektív bűn stigmáját nyomó akaratának egymást bátorító összjátékát, majd a nagyhatalmak szárnyai mögé búvó szomszédos országok részéről tapasztalt azon mesterkedéseket, hogy véletlenül és még töredékesen se legyen foganatja annak a sok szellemi erőfeszítésnek, amely Washingtonban és Londonban a második világháború éveiben az illetékes külügyminisztériumok felkérésére történt. Azokról a békeelőkészítő munkálatokról van szó, amelyek igen nagy statisztikai adatgyűjtés, tudományos mérlegelés alapján arra intették a majdani döntéshozókat, hogy tartós béke csak akkor lesz a Kárpátok övezte térségben, ha elkerülik a trianoni béke rendezés szarvashibáit, s helyette az etnikai viszonyok tiszteletben tartásával kompromisszumos határokat húznak.³⁹

A szovjet zónán belül Magyarországnak hosszú éveken át nem volt külpolitikája. Azon is még nyilván sokáig el lehet majd vitatkozni,⁴⁰ hogy mikor és hogyan történt az ország szovjetizálása, az ellenben nem kétséges, hogy az önálló külpolitikai akcióknak már 1947-ben végeszakad. Mindenesetre ténykérdés, hogy a Marshall-tervbe bekapcsolódni akaró országok június 27. és július 3. közötti párizsi összefüveteléről a magyar kormány olyan hangnemű állásfoglalással marad távol, amely egyszerre tanúskodik a Moszkvával szemben feltehetőleg még korántsem feltétlenül elkerülhetetlen szervilizmusról, s egyben annak a túltengő öntudatnak a továbbéléséről, amely már nagyon-nagyon rég óta nem volt összhangban a tényleges magyar hatalmi mutatókkal.

Mindezek után már-már a kuriózumok világába tartozó érdekesség, hogy a Marshall-tervet elfogadó 16 ország július 12-i összefüvetele iránt Mihályfi Ernő külügyminiszter miért érdeklődött július 13-án a "feltételezett segítség feltételeiről". A választ erre ugyancsak nem találjuk, de azt vélhetőleg nem alaptalanul állapítjuk meg, hogy e furcsa érdekességű tett a magyar diplomácia utolsó önálló lépése az 1956-os forradalomig.⁴¹

3.2. Milyen *esélyei* voltak az országnak az 1947. évi párizsi békeszerződés után arra, hogy 1956-ig valamiféle külpolitikát vihessen, illetve 1956 forradalmának kedvezőbb külpolitikai konstellációt teremtsen?

³⁷ A moszkvai tárgyalásokról nem is tájékoztatott Hennyey Gusztáv külügyminiszter a svéd és a török követet arra kéri, hogy kormányaik a nagyhatalmakhoz továbbítsák hazája fegyverszüneti kérelmét.

³⁸ Lukacs 1999.

³⁹ Romsics 1992, illetve Bán 1996.

⁴⁰ Az 1945 utáni időszak feltárása terén egyes vonatkozásban ugyan már ezeddig is születtek értékes eredmények, azonban aligha kétséges, hogy még több területen nagyok a fehér foltok, s egészében is hiányzik a történelmi látószög.

⁴¹ Fülöp-Sipos 1998, 348.

A párizsi békeszerződés aláírása lényegében egybeesik az ország belpolitikai életének szovjetizálásával. A rendszerváltás utáni történetírás bemutatta, hogy a tényleges fordulat nem 1949-ben és nem is 1948-ban, hanem már korábban bekövetkezett.⁴² Az országnak nem volt külpolitikája, hiszen a szovjet igényekhez való szervilis alkalmazkodás éppen ellentéte annak, amit bármiféle külpolitikának lehet nevezni. Ha hibáztatható a két háború közötti magyar diplomácia azért, mert tényleges lehetőségeket elszalasztott, akkor ez *mutatis mutandis* érvényes a szovjetizált ország vezetőire is.

Mutatis mutandis – kell hangsúlyoznunk, hiszen merőben más helyzetről van szó. Tárgyilagosan ugyan megállapítható, hogy Rákosi Mátyásnak nem voltak jó pozíciói Moszkvában, hiszen már a szegedi Csillagbörtönből való szabadulása után is azért került a Szovjetunió-beli magyar kommunisták élére, majd azért kapja meg Jozsif Visszarionovics Sztálin akaratából a magyarországi helytartói pozíciót, mert múltja miatt zsarolható volt. Ez azonban Rákosi Mátyás személyes ügye. Az országra és népére mindebből "csupán" annyi tartozott, hogy hosszú éveken keresztül olyan embertől kellett rettegnie, akinek élete olyannyira nem volt biztonságban, hogy szolid cég nem kötött volna vele életbiztosítást.⁴³ Politikai pártok és exponenseik között sokszor lehetnek gyűlölködően rossz nexusok. A rezsimváltások a történelemben sokszor történnek vérben és szennyben. Minimális nemzeti konszenzus esetében azonban ennek a szembenállásnak valahol van határa. Rákosi Mátyás ilyen határt nem ismert,⁴⁴ s ezért az ő országlása alatt – eddigi ismereteink szerint – nincs, legfeljebb foltokban van magyar külpolitika.⁴⁵ Csupán egyetlen példát említve: nem kétséges, hogy Jozsif Broz Tito kiközösítése nyomán Budapestnek Moszkva irányába való igazodási kényszere volt. Ám, ha Rákosiban van valamelyest nemzeti érzés, akkor nem mérgesíti el oly útszéli módon azzal a Jugoszláviával a viszonyt, ahol a múltat lezárva a negyvenes évek második felében lényegesen kedvezőbbre fordul a magyar kisebbség sorsa, mint akár Csehszlovákiában, akár Romániában.

Az 1956-os forradalom kérdése kronológiailag tartozik ide, tartalmilag pedig annyiban, hogy a népfelkelés éppen azért robbant ki, mert betelt a pohár: a terrornak már nem volt visszatartó ereje, a forradalmi jelenetek cellulózszalagon megörökített képsorai döbbenetes erővel tükrözik, hogy mekkora tömeggé egyesültek azok, akik életük kockáztatása árán szálltak szembe a hatalommal. 1956-nak el kellett buknia, mert Jalta árnyékában jött a világra, s annak árnyai küldték a Hádész birodalmába. Időnként felfelbukkanó nézet hívei Nagy Imre politikájának "szerencsétlen" voltára, a híres

⁴² Ständeisky – Kozák – Pataki – Rainer 1998 és Feitl – Izsák – Székely 2000.

⁴³ Hajdu Tibor megállapítása. Ld. Romsics 1995, 197.

⁴⁴ Az előző rendszer vezetőinek felelősségre vonása egyaránt következett a nemzetközi kötelezettségből és az új rezsimnek a régít gyökeresen tagadó természetéből. Ezzel együtt is a dolgokat nemzeti alapról szemlélve aligha lehetett kétséges, hogy legitim módon hatalomra jutott vezetők nyaka köré kötelet fonni – az bizony tragédia. Rákosi Mátyás ellenben a jelek szerint a kérdés ilyen dimenziója iránt teljesen érzéketlen volt. Amikor megtudta, hogy Bulgáriában minden minisztert sikerült elfogni, akkor – saját szavai szerint – "csorgott" a nyála. "Azt mondtam: milyen szerencsés ország is ez. Nálunk mind elmenekültek..." Ld. Póth 1999, 220.

⁴⁵ Kétségkívül önállóságra valló gesztus volt Prágával szemben a dunai gát megépítési tervének az elutasítása, míg a Kádár-rendszer azt 1977. szeptember 15-én aláírja.

semlegességi nyilatkozat megalapozatlanságára hívják fel a figyelmet. Való igaz, hogy nagyhatalmi konszenzus nélkül semleges státuszt soha nem lehet elérni, ennek a deklarációnak azonban nem a betű szerinti tartalma volt a lényege, hanem a segélykiáltás. Kétségbeesett kiáltás volt ez, amellyel Nagy Imre a nyugati világ szavai és tétlensége közötti ordító ellentmondásra akarta a világközvélemény figyelmét felhívni.⁴⁶

3.3. A horthysta külügyi szolgálat tisztviselői között is sokan voltak, akik nem akartak kimaradni a második világháború utáni újrakezdés lehetőségéből, akik részt kértek az újonnan alakuló kormányzat munkájából. Amikor azonban 1947 nyarán világossá válik, hogy itt moszkvai minta szerinti kommunista rezsim születik, akkor nyolc követünk hagyja el a szolgálatot és vonul emigrációba. Ekkor veszítjük el – például – *Szegedy-Maszák Aladár* washingtoni, *Bede István* londoni, *Auer Pál* párizsi és *Kertész István* római követ szakértelmét. A következő esztendőben azután a Rákosi diktatúra már nem tart igényt az itthon szolgáló tisztviselők tudására sem. A tisztogatással teljesen lepusztított apparátust azután olyan jobb sorsa érdemes munkásfiatalokkal töltik fel, akik legjobb esetben is csupán hosszú évek-évtizedek munkája révén sajátítják el az ezen munkához normális körülmények között elengedhetetlen nyelvtudást, tesznek szert arra a rutinra, amely nélkül nincs színvonalas diplomáciai munka.

Ennek az idegörlő helyzetnek a hatására 1956 őszén a Külügyminisztériumban a forradalom ügyét segítő változások zajlanak le.⁴⁷

4.1. Az 1956 ősztől 1989–1990-ig tartó Kádár-rendszer Horthy Miklós országlását megközelítő ideig tartott. A számos eltérő vonás mellett hasonlóságokat is meg lehet állapítani. Mindkét esetben az ország külföldi tekintélye mélyen a "szokásos" alá süllyedt, bár a negatív rekordban Kádár alaposan túlszárnyalta Horthy Miklóst. A tekintélyvesztéssel párhuzamosan mindkét esetben az ország erősen elszigetelt helyzetbe került, a mérleg itt is Kádár János esetében jelzi a nagyobb deficitet. Jelentős eltérés, hogy míg a kezdetben széles körökben ellenszenvvel övezett Horthy Miklósnak tényleges katonai-belpolitikai hatalma volt, s bizonyos fokig ezen túlnyúló társadalmi bázissal is rendelkezett, addig az első időkben a Kádár-rendszernek szinte semmiféle belpolitikai ereje nincs, minden hatalmát a szovjet szuronyoknak, illetve a Szovjetunió intézményrendszerének (beleértve a szovjet csatlós államokat is) köszönhette. Míg Horthy Miklóst sokszor üdvözlik zászlóanyák, addig tettéért Kádár Jánost a (vele egyébként bensőségesen jó viszonyban lévő) felesége is nyersen elítéli.⁴⁸ Az agyafúrt Hruscsov ezeket a kötelékeket még feszesebbre sodorta azáltal, hogy 1957-ben – amikor

⁴⁶ Mindebből következőleg egészen más megítélést érdemel, mint az az 1947. márciusi vita, amelyet annak idején a nemzetgyűlésben az ország külpolitikai orientációjáról rendeztek, amikor a felszólalók úgy beszéltek hazánk Kelet és Nyugat közötti "híd" szerepéről, hogy egyáltalán nem vették számba: ezt a közvetítő szerepet a külső hatalmak egyike sem akarja igénybe venni. És a fentiek miatt nincs köze Nagy Imre felhívásának Sulyok Dezső akkoron, a Magyar Szabadság Párt nevében Magyarország örökös semlegességének törvénybe iktatására vonatkozó javaslatához.

⁴⁷ Sík 1970, Hefty 1980.

⁴⁸ Ezt a szart azért nem kellett volna vállalnod – mondja az asszony. Rubicon, 2000. 7–8. sz. 85.

döntés született arról, hogy Romániából kivonják a Vörös Hadsereget – álnok módon felajánlotta: Magyarországról is visszahívja csapatait. Kádár János azonban pontosan tudta, hogy szovjet fegyveres erő nélkül nem tudná tartani magát. 1957. május 27-én magyar–szovjet szerződést írnak alá az itt állomásoztatott szovjet katonai erő jogi helyzetéről.

A Moszkvában ráosztott szerepet elvállaló Kádár János azonban olyan ember volt, aki addigra már nem csupán az egész Rákosi-rendszerből kapott mély csömört, hanem az abban játszott szerepétől is.⁴⁹ És bár első lépései szintén tele vannak negatívumokkal – elegendő itt Nagy Imre törbeccsalására, a forradalmi erővel folytatott tárgyalásai során tanúsított sok alakoskodására, hazudozására utalni –, ám mindezek közben mégis egy olyan belpolitika bontakozik ki, amelynek a hatalommegszilárdítási törekvés mellett, a néppel-nemzettel való kompromisszum megteremtése is a célja.

A régi-új hatalom intézményrendszerében ugyan megőrizte a sztálini struktúrát, de szakított a magánélet szféráját is államosító rákosista gyakorlattal. Volt benne elég bölcsesség, hogy meghagyja a népnek a *jus murmurandi*, a morgás jogát, tehát a békétlenkedések elszigetelt jelenségeivel szemben mind ritkábban lépett fel, a nép pedig – túlélése érdekében – megkötötte a rendszerrel a maga hallgatólagos kiegyezését. A folyamat nagyon lassan haladt előre, hiszen a részleges amnesztiarendelet is csak 1960 áprilisában született meg. Ez azonban megszüntette az internálás gyűlöletes gyakorlatát és a hat évnél rövidebb időre elítéltek szabadlábra kerültek. Ugyan ez év októberében szerény mértékben az utazási korlátozásokat is enyhítették.

Külpolitikailag a rendszer ugyan a moszkvai elvárásokhoz szolgaián alkalmazkodott, ám irányítói ügyesen észrevették, hogy az un. fejlődő országokkal való kapcsolatok elmélyítésében számottevő lehetőségek rejlenek a nemzetközi elszigeteltség enyhítése érdekében. 1957 augusztusában magyar diplomáciai küldöttség keresi fel Indiát, Burmát, Indonéziát, Nepált, Ceylont, Szíriát, Egyiptomot és Szudánt, s közben olyan nemzetközileg tekintélyes politikusok fogadtatásában részesülhettek, mint *Dzsavaharlar Nehru*, illetve *Gamal Abdel Nasszer*. A fejlett világ gazdagságát jelentős mértékben a gyarmatok kizsákmányolásából nyerte, a fasiszta hatalmakkal vívott második világháborús küzdelem azoknak a szavát erősítette, akik arról beszéltek, hogy ezekkel a gyarmati sorsukat akkoron levető országokkal szemben a Nyugatnak hatalmas erkölcsi deficitje van. Budapest fejlődő országokkal kiépített kapcsolatai ezért a közvetlen kapcsolatokon túlnyúló jelentőséggel bírtak.⁵⁰ S valóban, az elszigeteltség abroncsának lazulását jelezte, hogy következő lépcsőként sikerült az európai semleges országokkal, valamint a szabadkereskedelmi társulás országaival is javítani a viszonyt. Mindennek megvolt a szerepe abban, hogy lassan a "magyar ügy"-nek az ENSz napirendjéről való levétele irányában is lépéseket lehessen tenni. Ezekre a lépésekre hivatkozással pedig titkos tárgyalások kezdődtek az USA-diplomáciával arról, hogy az milyen feltételek esetén vetné latba befolyását a ENSz-ben a "magyar ügy" megszüntetése, s ezzel együtt a felfüggesztett magyar mandátum visszaadása érdekében. Az átadott feltétel az összes

⁴⁹ Feitl István: Kádár és Rákosi. Rubicon, 2000. 6. sz. 23.

⁵⁰ Mivel 1958 és 1961 között 20 afrikai ország nyeri el függetlenségét, s egyben tagságot is kap az ENSz-ben. Ez a tény még inkább megerősíti a harmadik világ szavát. Ahmed Szukarno indonéz elnök 1960-as, Kwame Nkrumah ghánai elnök 1961-es budapesti útjának ez a háttér növelte meg a jelentőségét.

elítelt megkegyelmezését foglalta magába. Moszkva áldásával a megállapodás megszületett, s azt mindkét fél betartotta. Ennek megfelelően 1962. december végén kapja vissza ENSz-mandátumát Kádár János Magyarországa, a következő év márciusában pedig létrejön az általános amnesztia.

Mindez minőségi váltásra vall a Rákosi-rendszerhez képest, másképp fogalmazva külpolitikai tevékenységet konstatálhatunk. S, ha igaz az, hogy ez motor nélkül elképzelhetetlen, akkor innen nézve is azt állapíthatjuk meg, hogy a rendszernek növekvő belpolitikai társadalmi bázisa van. Az már fogasabb kérdés, hogy ennek mi köze van a nemzeti gondolathoz, a nemzethez, de hogy van, az – vélelmünk szerint – elvitathatatlan.

Történelmi közhely, hogy a mindenkori vezetők – az ország nemzetközi helyzet általi erős meghatározottsága miatt – a külpolitika irányítását saját kezükben tartották. Aki felületesen figyelik az eseményeket, azok hajlamosak arról beszélni, hogy Bethlen Istvánnak vagy Kádár Jánosnak – úgymond – hobbija volt a külpolitika. Természetesen nem hobbiról, hanem a sikeres politizálás alapvető terepéről volt szó. Kádár esetében ennek a rendszer jellege miatt még inkább így kellett lennie. Nos, mindebből következőleg különösen izgalmas kérdés, hogy Kádár Jánosnak volt-e, s ha igen, akkor milyen nemzetfelfogása. Úgy véljük, hogy Kádár János kezdetben a nemzeti kérdéssel szemben erős bizalmatlanságot tanúsított. Azon egyszerű okból kifolyólag, hogy nagyon sokáig a nemzeti érzülettel való manipulálás a hagyományos uralkodó körök terepuma volt, ha úgy tetszik a nemzeti kérdésnek erős jobboldali konnotációi vannak. Aki nem úgy volt nemzeti, ahogy azt az uralkodó körök érdekei megszabták, arra nagyon könnyen rásütötték a hazafiatlanság, "a magyartalanság" vádját. S az is ténykérdés, hogy a munkásmozgalom nagyon sokáig nem nemzeti keretekben, hanem szupranacionális módon gondolkodott, ami a marxizmus terminológiájában az internacionalizmus kifejezésével nyert leképezést. A Szovjetunió létrejöttével, majd még inkább a második világháború után, amikor a Moszkva az egész közép-európai térség urává válik, akkor ennek az internacionalizmusnak a tartalmát is a Kreml hatalomtechokratái szabják meg, annak tartalmát kisajátítják, s ezzel összefüggésben alaposan meghamisítják. Kádár János ugyan élete végéig rengeteget beszél internacionalizmusról, s ennek keretében hangzanak el hírhedten ismert szavai arról, hogy az igazi magyar hazafiság egybeesik a Szovjetunió érdekeivel, ám joggal feltételezhető, hogy ő már jóval 1956 előtt világosan látja: a moszkvai ideológusok szájában az internacionalizmus jelentős mértékben a szovjet imperializmus malaclopó köntösévé vált. Ha nem így lett volna, akkor aligha lehet megérteni az októberi forradalomban, az első Nagy Imre-kormányban vitt szerepét, a szovjetekkel való tárgyalásainak keménységét.⁵¹ És éppen azért, mert tisztában volt ennek a moszkvai hatalomnak a tényleges természetével – vélelmünk szerint – ezért következik be a pálfordulása, ha úgy tetszik az "árulása". És mindennek nyomán bontakozhatott ki az a fajta nemzetfelfogása, amit mi plebejus nemzetfelfogásnak nevezünk. Ez a felfogás irtózott a hagyományos nemzetfogalom ismert kelléktárától, nagyon nagyfokú érzéketlenséget tanúsított a szomszédos országokban élő magyarság sorsa iránt, mert abban a hagyományos, s lelke mélyéről mély irtózással figyelt nacionalizmus-revizionizmus feléledésének veszélyét látta. Ugyanakkor azonban e nemzetfelfogás középpontjában a dolgozó nép felemelkedésének, mindennapi életkörülményei javításának állította. Az 1959-es ismert pártállásfoglalás tárgyba vágó

⁵¹ Szereda – Rainer 1996, 75-82.

megállapítása – "aki hű a Magyar Népköztársasághoz, aki munkájával, eszével és szívével segíti népünk felemelkedését, az hazafi. Ez a hazafiság csak a kommunistákkal való aktív együttműködésben válik igazán alkotó erővé."⁵² – meggyőződésünk szerint minden szavával Kádár János felfogásával azonos. Kádár izig-véig politikus volt, s 1956 kataklizmáját soha nem feledte. Minden olyan jelre, amely a társadalmi feszültség növekedése irányába mutatott igen nagyfokú érzékenységgel reagált. A főhatalom birtokában, annak szilárdságát első helyen tartva, sőt éppen megőrzése érdekében a kompromisszumkeresés útját járta, ezért lesz a kompromisszumok robotosa. Ezért van az, hogy amikor a román nacionalizmus eldurvulásával párhuzamosan a magyar társadalomban látenszen növekszik a rendszerrel szembeni elégedetlenség, akkor ennek a nyomásnak Kádár bizonyos pontig enged, az egész politikai játékban pedig *Aczél György*nek nagy szerepet enged, mert jól tudja, hogy ennek a belpolitikai elégedetlenségnek az irodalmi szféra a megszólaltatója, abban pedig az általa becsült *Aczél György*öt megfelelő erőnek tartja a vonal megőrzésére. Ebben az összefüggésben van az *Illyés-Aczél* párbajnak nagy jelentősége. Az MSzMP KB mellett működő Kultúrpolitikai Munkaközösség 1974. évi állásfoglalása számos szempontból új hangot jelent, a főhatalom gyakorlását azonban alapvetően nem változtatja meg.⁵³

Vita folyik arról, hogy Kádár János gyáva avagy bátor ember volt-e.⁵⁴ A kérdés eldöntéséhez minden bizonnyal fontos adalék az ő reakciója N. Sz. Hruscsov puccsszerű módon történt 1964-es megbuktatására. Elvitathatatlan tény, hogy csatlós országok vezetői részéről nem volt szokás – főleg kritikusan – a szovjet személycseréket kommentálni, ezért az egész nemzetközi közvélemény élénk figyelmét, s egyben elismerését váltotta ki, amikor a magyar pártvezető nyíltan méltatta az eltávolított Hruscsov érdemeit.⁵⁵

⁵² Romsics 2000, II. köt. 224.

⁵³ Társadalmi Szemle, 1974. 10. sz. 32-47. Vö. Romsics 1999, 515.

⁵⁴ Szabó Miklós: Jellem és szerep. Rubicon, 2000. 6. Sz.. 32-35.

⁵⁵ A körültekintő mérlegeléshez természetesen tekintetbe kell venni Kádár erős érintettségét, azt a tényt, hogy az ő 1956-os kiválasztásánál Nyikita Szergejevicsnek döntő szava volt. Az is fontos, hogy a múltó évek során Kádár több mint jó viszonyt tudott a Szovjetunió első emberével kialakítani, amit nagyon jól kamatoztathatott hatalma megszilárdításában. Erre pedig annál is inkább nagy szüksége volt, mert az emigrációban élő Rákosi Mátyás már pusztán léteével is fenyegetést jelentett bizonyos fokig élete végéig Kádár számára. Egyáltalán nem véletlen, hogy a Lengyelországból hazatérőben lévő politikussal szemben itthon a jól értesültek egy rákosista fordulat lehetőségéről pusmogtak. Tehát a bátor kiállásban jó adag kényszer is érvényesült, az előremenekülő cselekedete is volt ez. Ám, hogy ennél mégis többről van szó, azt az mutatja, hogy Kádár Moszkvában, zárt ajtók mögött még keményebben megmondja véleményét az új főtitkárnak: "mi Hruscsov elvtárs életének egész munkásságát pozitívan értékeljük - mondotta. Ez az öregember valamikor volt vöröskatona, pártmunkás, vezető. Egész életét a mi ügyünknek szentelte. Ezért mi őt tiszteljük. Ha az utcán látnánk, nem fordulnánk el tőle. Mi nem tudunk egyik napról a másikra leköpní egy olyan embert, aki mindig velünk harcolt." Litván 1998, 173.

Az egyenes kiállásnak meg is lett az előjáróban említett durva viszonzása: az almatörmény visszaparancsolása.

Mindenesetre a Vatikánnal éppen ebben az esztendőben sikerrel lezárt maratoni tárgyalások⁵⁶ – amelyeknek jelentős belpolitikai hozama is volt –, valamint a Moszkvával szemben használt szokatlan hang mintegy betetőzte az elmondottakat. Mindennek nyomán ezekben az években – miközben 1965-ben megszületett a hírhedt Brezsnyev-doktrína – a kádári portré a nyugati sajtóban és közvéleményben átszíneződik. A rendszernek a nép életkörülményeit javító intézkedései, az életszínvonal lassú, ám viszonylag egyenletesen emelkedése, nemkülönben az utazási lehetőségek relatíve jelentős mértékű megnyitása⁵⁷ a véreskezű diktátor portréját a múlt rekvizitumai közé üzi, s a nyugati sajtó hasábjából egyre inkább a realpolitikus Kádár portréja bontakozik ki. Az ottani publicisták arról cikkeznek, hogy rendhagyó módon e kommunista politikus a párt és a nép között akar szilárd kapcsot létrehozni. S ezzel a hovatovább államférfivá magasodó diktátorral a nyugati világ vezetői is mind gyakrabban ráztak kezet, hallgatták együtt a tiszteletükre játszó rezesbandákat, parádéztak a díszszázadok rezzenéstelen katonai sorfala előtt.

4.2. Milyen esélyei voltak 1956 vesztes forradalma után a rendszerváltásig az országnak arra, hogy a nagyon korlátozott külpolitikai eredménynél komolyabb önállóságra tegyen szert?

Úgy véljük, hogy a helyzet rokonítható a két háború közötti Magyarországgal. Abban az értelemben, hogy amint ott sem konstatáltunk reális alternatívát, s elméletileg adott lehetőségekről beszéltünk, melyeket a korabeli politika nem volt képes kiaknázni, hasonlóképpen látjuk a Kádár-Magyarország helyzetét is. Tehát a bejárt úttól eltérő pálya befutására reálisan nem kínálkozott lehetőség, ám elméletileg mégis legalább két irányban – az ideológiai kalodából való bátor kitörés révén – tágítani lehetett volna a külpolitikai mozgásteret.

Az egyik irányt a modernizáció következetesebb képviselője, az 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmusnak az 1972-es lefékezéssel szemben a konzekvens továbbvitele lett volna, a másik pedig a nemzeti kérdésben a végig megőrzött – legfeljebb a taktikázás szintjén oldott – szűkkeblűséggel szemben a kulturnemzetpolitikai koncepció irányában való – annak összes külpolitikai konzekvenciáját is vállaló – nyitás.

a/ Azzal együtt is megkockáztathatónak véljük e kijelentést, hogy másfelől határozottan állítjuk: 1968 dilemmáját nem lehetett az ország, a rendszer javára megoldani. A prágai

⁵⁶ Ld. erre részletesebben Gergely 2002.

⁵⁷ Az utazási korlátozások – mint esett szó róla – 1960-tól enyhültek. Piros útlevelemmel vízummentesen lehetett a határt átlépni először Csehszlovákiába és Lengyelországba, később Bulgáriába, Romániába és az NDK-ba, majd 1966-tól Jugoszláviába. A nyugati országokban – kék útlevelemmel – három évente egyszer járhatott a rendőrséggel összeütközésbe nem került állampolgár, ha pedig rokona volt, azt két évente kereshette fel. Míg 1960-ban 300 ezer fő lépte át a határt, 1970-ben már egy millió fő fordult meg idegen országban, 1980-ban pedig 5,2 millió kiutazást regisztráltak. A turisták túlnyomó többsége a szomszédos országokat kereste fel, kedvelt úti célt jelentett az adriai tengerpart, ám közben az eleinte egészen minimális nyugati forgalom is dinamikusan nőtt. (1958-ban 28 ezer, 1962-ben 65 ezer, 1965-ban 120 ezer és 1986-ban 708 ezer.)

tavaszi kísérlete arra, hogy Csehszlovákiában "emberarcú szocializmust" honosítsanak meg a Brezsnyev-doktrína sziklájába ütközött, s Kádár János kettős lelkülete szerint cselekedett. Az 1968. január elsején bevezetett új gazdasági mechanizmus azt kívánta volna, hogy a politikai intézményrendszer is demokratizálódjék, a rezsim a pluralizmus jegyeit ötvözze magába, nemzetközileg pedig azzal szerezzen magának tekintélyt, hogy a prágai kísérletet akár Moszkvával is szemben is a végsőkig támogatja. Egy adott pontig valóban így is történik. *Alexander Dubček*et Kádár szinte fiaként kezeli, s lehetőségei, tehetsége szerint igyekszik az új prágai vezető pozícióját erősíteni, Brezsnyevvel elfogadtatni. Másfelől azonban nem lehetett kétséges, hogy a csehszlovákiai folyamatok a magyar 1956 emlékét is felidézték, s még azok számára is, akik ezt nem akarták meglátni, eligazító lett a Nagy Imre halála 10. évfordulója alkalmával a *Literarny Listy* c. hetilapban a kivégzett politikus emlékét kegyelettel felidéző írás. A cikket az MSzMP vezető nem hagyhatták szó nélkül. Amikor nem sokkal később a csehszlovák vezetők Budapesten – Kádártól segítséget remélvén – tárgyalnak, akkor *Fock Jenő* miniszterelnök keményen megmondja, hogy a magyar támogatás ára a Nagy Imre örökségétől történő elhatárolódás. Ha nem ezt teszik, akkor azokkal tartanak, akik Kádárban és társaiban gyilkosokat látnak. S mivel Dubček nemhogy Brezsnyev és a többi keményvonalas kommunista, de Kádár elvárásai szerint sem tudja a maguknak teret követelő folyamatokat mederben tartani, ezért Kádár ha kényszeredetten, ám mégis igent mond arra – mert ezt tartja a kisebbik rossznak –, hogy augusztus 21-én a szovjet, bolgár, lengyel, kelet-német katonák mellett magyar alakulatok is részt vegyenek a prágai tavaszi elfojtásában.⁵⁸

A csehszlovákiai fordulat hazánkban igen kedvezőtlenül érintette az éppen kibontakozó új gazdasági mechanizmust, az intervencióban való magyar részvétel pedig komolyan visszavetette az ország nemzetközi megítélésének az előző években megindult javulását.⁵⁹

A csehszlovákiai eseményekhez való ellentmondásos viszonya, valamint az új gazdasági mechanizmus bevezetése miatt Kádárt Moszkvában a vele szemben eleve bizalmatlan Brezsnyev továbbra is fenntartásokkal kezeli. A Szovjetunióban, a "testvéri" szocialista országokban, s nemkülönben itthon a keményvonalas kommunisták a gazdaságirányítás új rendszere nyomán – állítólag – eluralkodott, a "szocialista értékeket" aláásó "szerzésvágyat", "kispolgáriságot", "individualizmust" kárhoztatták. Ekkor terjedt el a Kádár-rendszer jellemzéseként a "gulyáskommunizmus", a "frizsiderszocializmus" emlegetése, amely az ortodox kommunisták nemtetszését, Nyugaton pedig a rendszer fogyasztói jellege megjelenésének kedvező megítélését váltja ki. A hazai keményvonalasok élén álló *Biszkú Béla* és *Komócsin Zoltán* Brezsnyev neosztálinista, konzervatív irányvonalának támogatását élvezi, s amikor Kádár János 1972-ben

⁵⁸ Részletesebben Huszár 1988.

⁵⁹ A rendszernek a prágai tavaszra végső fokon adott válasza, nemcsak pillanatnyilag volt nagyon negatív, de abban az értelemben távlatosan is, hogy a lakosság széles köreiben az adott politikai struktúra javíthatatlanságának érzetét, s ezzel összefüggésben a már az előző évtizedben eluralkodott apolitikus beállítottságot csontosította: sokak számára fontosabb esemény volt, hogy ekkortájtól lehet majd az oly annyira kedvelt Coca-Colához immáron az élelmiszer boltokban is hozzájutni, a fiatalokat pedig inkább a táncdalfesztivál eseményei kötötték le.

Moszkvában jár, akkor erős fejmosást kap, mert – a vádak szerint – hagyja a kispolgári nézeteket eluralkodni, a mezőgazdaságban engedte a kistőkés viszonyok újjászületését, s mindennek nyomán az országban visszaszorult a társadalmi igazságosság.

Kádár János megtorpanása, a brezsnyevi érával való belső megbékélése itt következik be. Aligha véletlen, hogy innen javul meg viszonya a szovjet főtitkárral. Pillanatnyilag ez számára kedvező, ugyanakkor azonban a rendszer modernizálásának 1966-ban elhatározott, 1968. január elsején ténylegesen megkezdett folyamata szempontjából végzetesen rossz. Kádár János csatát nyer és háborút veszít. Amúgy sem túl rugalmas rendszere még merevebbé, az elmeszesedett ideológiai struktúra rabjává válik. Kezdetét veszi az az eseménysor, amelynek jegyében a magyar politika – rugalmas reagálás helyett – a következő évben bekövetkező árrobbanásra "a mi hozzánk nem gyűrűzik be" tragikomikus szlogenje alatt rendre hozza a jövőt pusztító intézkedéseit.⁶⁰

Az olajárrobbanás és az ésszerűtlen intézkedések katasztrofális következményeként drámainak romlottak a magyar gazdaság nemzetközi cserearányai: mivel a nyersanyag- és energiaárak drágulásával egyidejűleg az itthon gyártott olcsó ipari tömegáru még kevesebbet ért, ezért az addig kiegyensúlyozott külkereskedelmünk deficitessé vált. Kiútra a nyugati országok példája adhatott volna ösztönzést: teret kellett volna nyitni az innovációnak, le kellett volna építeni az energiaigényes ágazatokat, a bérek átmeneti befagyasztásával párhuzamosan elbocsátásokkal a foglalkoztatottak számát számottevően kellett volna csökkenteni. Mindezen szükséges intézkedések előtt az életszínvonal megőrzése és a teljes foglalkoztatottság ideológiai tilalomfája meredezett. A kapun belüli munkanélküliség riasztó valóságát homály takarta. Az ideológiai vakság azonban nem önmagában, hanem a rendszer gyenge lábakon álló legitimitása miatt vált végzetessé: nem voltak olyan bizalmi tartalékai, amelyek birtokában a társadalomtól a szükséges önkorlátozáshoz egyetértést kérhetett volna.

A külföldi kölcsönök felvétele csalóka kiutat kínált. Annak idején a dollár árfolyama mélyrepülésben volt, s ez azt a reményt táplálta, hogy a visszafizetésre a válság elmúltával nagyobb zökkenők nélkül sort lehet majd keríteni. A dollár árfolyama azonban jelentősen megerősödött, s így a Kádár-rendszer olyan adósságcsapdába szorult – könnyen meglehet, hogy fontos személyek tudatos lépései révén is –, amely a majd 1989-ben bekövetkező összeroppanásához jelentős mértékben hozzájárul.⁶¹

A gazdasági válság szorítását az energiatermelés erőteljes fokozása enyhíthette némileg. A meghozott – nemegyszer kudarcha fulladt – intézkedések egyikeként 1977. szeptemberében a kormány Prágával aláírja a Bős–Nagymaros-i vízlépcső megépítését előírányzó megállapodást. A beruházás megvalósulásától a kiskörei vízlépcső kapacitásánál harmincszor nagyobb eredményt reméltek, ám azt már nem mérlegelték, hogy mekkora ökológiai katasztrófa származhat az egyébként környezetbarát energiatermelésből – pedig az ötlet ötvenes évek első felében csehszlovák részről történő

⁶⁰ Ezek közül az egyik legjelentősebb az volt, hogy az ország ötven legnagyobb vállalatát ismét közvetlen állami irányítás alá vonták, aminek következtében e lomha vállalatok veszteségeinek a fedezésére a jól gazdálkodók nyereségét fölötték le.

⁶¹ Míg 1970-ben még csak 0,8 milliárd dollár volt a felvett kölcsönök mennyisége, addig 1975-ben már 3,1, 1980-ban 9,1 milliárd, 1989-ben nem kevesebb mint 20 milliárd kölcsön nyomta a népgazdaságot. – Ld. részletesebben Földes 1995.

szorgalmazását az akkori magyar vezetés a várható környezeti károk miatt hárította el. A megszabott munkamegosztás jegyében az északi szomszéd a maga erőművét felépítette, a nagymarosi duzzasztó ellenben nem készült el, s a beruházás leállításáért folytatott küzdelem szintén hatalmas éket vert az 1988-tól mind látványosabban omladozó rendszer eresztékeibe.

b/ A másik – elméletileg adott, ideológiai okokból kihasználatlanul maradt – kitörési lehetőség az egész, tehát a határon túli magyarság ügyével való törődésben rejtett. A kérdést röviden úgy lehet sommáználni, hogy a nagyon rossz, kimondottan nemzetellenes indulás után történtek bizonyos elmozdulások, ám *egészében* a Kádár rendszer mindvégig csupán rossz mostohája maradt a trianoni sors által kiváltképpen sújtott szomszédos országokbéli magyarságnak.

Az 1956-ot közvetlenül követő időszak mély elszigeteltségéből való kitörési szándék jegyében 1958-ban Kádár János Romániában, *Műnnich Ferenc* pedig Csehszlovákiában tett látogatásával hagyta látványosan cserben – a hazai rendszer erősítése érdekében – a magyar kisebbséget. Mindketten nem csupán azt szögezték le, hogy Magyarországnak nincsenek területi követelései, de azt is, hogy a nemzetiségi politikát – amelyet egyébként megfelelőnek mondtak – belügynek tekintik. E látogatások nyomán 1959. márciusában a Kolozsvárott működő magyar tannyelvű Bolyai egyetemet összevonták a román tannyelvű Babeş egyetemmel, amelynek utána a magyar tannyelvű képzés mind jobban visszaszorult. Csehszlovákiában ekkortájt kezdik összevonni a magyar és szlovák tannyelvű iskolákat, az 1960-ban életbe léptetett új alkotmány – amely már nem ismeri el a nemzetiséget kollektívumnak, az idegen ajkúaknak emberi jogként "garantálja" a anyanyelvhez való jogot – szellemében oly módon szabják át a közigazgatási egységek határait, hogy az addig elég szép számmal létezett magyar többségű egységek szinte teljesen megszűntek.

Az internacionalizmus elvei mögé bújó szomszédos nacionalizmusok (amelyek között is magyarságellenes kártevésben a román járt az élen, 1968-ban Romániában felszámolták a Magyar Autonóm Tartományt) kiváltotta hazai szűk körű, ám mégis erőteljes tiltakozás hatására a rezsim valamelyest érdeklődést kezd tanúsítani a kisebbségi sorsban élők, főleg az erdélyiek megpróbáltatásai iránt. Az ilyen irányú lépéseket azonban csak nagyon szerény mértékben stimulálta a nemzeti- nemzetiségi kérdéssel súlyával való belső azonosulás. Sokkal inkább az bátorította, hogy a szovjet vonaltól több ízben látványosan elhajló román külpolitika⁶² Budapestről történő ijesztgetése egybevágott a moszkvai érdekekkel. Kádár János 1977-ben Nagyváradon és Debrecenben *Nicolae Ceaușescu*-val tartott találkozóján már kritikusan veti fel a magyar nemzetiséget sújtó kérdéseket, ám a bíráló hang mögött nagyon szerény a tartalmi változás. Ennek megfelelően a magyar párt főtitkára semmiféle engedményt nem tud kicsikarni. Az, hogy Kádár többé nem hajlandó a román diktátorral találkozni, s a többoldalú összejöveteleken is igyekszik majd őt kikerülni, annak nem volt fékező hatása, a román politika mind keményebben tör a

⁶² Például 1967-ben a hat napos arab–izraeli háború nyomán a szocialista tábor országai Izraellel megszakítják a diplomáciai viszonyt, Bukarest ellenben nem ezt teszi.

magyar kisebbség asszimilálására.⁶³ Az elvakult magyarellenesség 1988-ban az eszelős falurombolási programba torkollt,⁶⁴ a nemzetközi méreteket öltő tiltakozási hullám sem eredményez itthon komoly minőségi változást. A Grósz-kormány engedélyével június 27-én ugyan több tízezres tömeg tüntet a Hősök terén, a nem sokkal később Aradon zajló Grósz–Ceaușescu-találkozó magyar szempontból való teljes kudarca nem csupán a magyar politikus szerencsétlen, az óvásokkal mit sem törődő döntéséről tanúskodik, de mögötte továbbra is ott húzódik a kultúrnemzetpolitikai koncepcióval való azonosulás hiánya.

4.3. Az apparátus nagyjából azzal a sebességgel fejlődik profi szakigazgatássá, ahogy a nemzetközi kapcsolatok intézésében is lassan megjelennek az önállóság elemei. A forradalom után még nagyon sokáig egyrészt az érdemi posztokon nemegyszer diplomáciai munka helyett primér – és leginkább Moszkva érdeklődésének megfelelő – hírszerző tevékenység folyt, másrészt pedig a szakszerűség jelentős mértékben alárendeltetett a politikai hűség, illetve annak jutalmazása szempontjának, végül – de korántsem utolsó sorban – a nyelvtudás követelménye csak lassan nyer általános polgárjogot. 1961-től 1973-ig Péter János a külügyminiszter, s az ő világlátottsága, műveltsége jelentősen növeli a személyzeti munkában a szakszerűség követelményét. A mentalitásról nagyon sokat elárul, hogy a képzés még nagyon sokáig Moszkvában történik, a hazai képzés 1963-ban indul meg a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, hogy szinte végig a rendszerváltásig párhuzamosan haladjon. A Külügyminisztérium közel a rendszerváltás pillanatáig alig több, mint az MSzMP illetékesei által hozott döntések végrehajtó helye, a munka az MSzMP KB külügyi osztálya irányításával zajlik, a minisztériumon belül is nagy súlya van az MSzMP helyi Pártbizottságának, a testület függetlenített titkárnak.

5.1. A csodálatos 1989-es esztendő történelmi léptékű változásai gyökeresen új nemzetközi körülményeket teremtenek a magyar külpolitika számára is. A Varsói Szerződés katonai szervezetének 1991 februárjában történt feloszlata, majd az a tény, hogy július 1-én mint politikai képződmény is megszűnik, előtte néhány nappal, június 28-án a KGST a történelmi múltba hullott, hogy az esztendő vége előtt, december 7-8-án a Szovjetunió – mintegy szimbólumaként az USA–SzU uralta világ pusztulásának – felbomlott, tagállamai függetlenné váltak⁶⁵ – mindezek olyan horderejű átalakulás mérföldkövei, amelyek elérésével többnyire az évek (esetenként évtizedek) óta aktív hazai és külföldi rendszerkritikusok sem számoltak. Másfelől Európa boldogabb felének szerkezetformáló eseményei, az Európai Közösség Európai Unióvá érése 1992. január 1-

⁶³ Minimálisra szorítják a magyar állampolgárok erdélyi időzésének lehetőségeit, s megakadályozzák az ottani magyarok anyaországi utazásait.

⁶⁴ A terv keretében 13 ezer faluból 7 ezret akarnak megsemmisíteni, hogy azután lakóit az olvasztótégelynek tekintett városokba, azok betonból épülő blokkházaiba kényszerítve nemzetietlenítsenek el.

⁶⁵ A FÁK létrehozása természetesen fontos lépés, ám ez az integráció oly sok gyengeséggel küszködik azóta is, hogy Oroszország számára érdemben nem nyújt segítséget ténylegesen betöltött középhatalmi pozíciójának meghaladására, a világhatalmi státusz elérésére.

én, az ugyanekkortól 15 államra bővülő összefogásnak az élet minden szféráját átszövő integráció irányába mutató elmozdulásai a magyar társadalom mértékadó körei számára is igenelt, Magyarország számára is óhajtott-szorgalmazott jövőképet festenek.

Szintén igen jelentős külpolitika-formáló faktor az ország geopolitikai helyzetének számos esemény – először az a tény, hogy a Szovjetunió felbomlása nyomán hazánk észak-keleti szomszédja Ukrajna lesz, majd Csehszlovákia felbomlása nyomán 1993. január 1-től az immáron önálló Szlovákia megjelenése, illetve közben az 1991-től 1995-ig tartó véres küzdelemben széteső délszláv állam utódállamainak, Szlovéniának, Horvátországnak és a Kis-Jugoszláviának nevezett Szerbiának felbukkanása – révén történt megváltozása.

Mindezen nagy horderejű változások alapvetően megváltoztatták a magyar külpolitika irányát. A változások strukturális jelentőségét plasztikusan mutatja, hogy a kilencvenes évtizednek bármennyire is egymástól markánsan különböző kormányzatai voltak, mindhárom kormány külpolitikai törekvései három tengely körül forogtak. A korábbi Kelet felé fordulás helyett a Nyugattal megszakadt szálak maradéktalan helyreállítása, s ennek keretében a NATO-tagság, valamint az EU-tagság elnyerése képezte az egyik tengelyt. A közvetlen és közvetett szomszédokkal való együttműködés elmélyítésében rejlő lehetőségek feltalálása és kiaknázása formálta a másik tengelyt, míg a harmadik tengely körül a szomszédos országokban élő magyar kisebbség sorsával való, a korábbinál összehasonlíthatatlanul komolyabb erőfeszítések jegecesedtek ki.

Az ezen kormányok külpolitikái között egyébként kétségkívül megmutatkozott különbségek röviden úgy ragadhatók meg, hogy míg a Horn-kormány a NATO- és EU-tagság stratégiai céljának alárendelten törekedett a magyar diaszpóra ügyének a felkarolására, addig az Antall- és az Orbán-kormány a kisebbségi kérdést a kultúrnemzet koncepció jegyében kezelve az EU-tagsággal ilyen kapcsolatot nem állított fel.

A szokásos csodavárás jegyében, a határon túli világban való nem kellő mélységű tájékozódás következtében széles társadalmi körök az óhajtott NATO- és EU-tagságot kéznyújtásnyi közelségben látták, s a kapitalizmushoz való visszatérést is úgy képzeltek el, hogy hamarosan a jóléti társadalmak bősége jellemzi majd a magyar állampolgárok mindennapjait. A mindezzel szemben bekövetkezett drasztikus életszínvonal-csökkenés, a munkanélküliség tömegessé válása, mindezek mögött a bruttó nemzeti össztermék korábbi háborús károkhoz hasonlítható összezsugorodása, az állami lakásépítési program megszűnése, a társadalmi mobilitás hallatlan beszűkülése, az 1995-ös Bokros-csomag mind-mind sokkolta a társadalmat, s felerősödtek a szocialista korszak iránti nosztalgiák. Míg a rendszerváltás előtti években már a munkásság széles köreiben is a Kádár Jánostól való megszabadulásban látták a kiutat, az évtized vége táján ellenben már – *Szent István* és *Mátyás* király mellett – az egész ezer esztendő magyar história legsikeresebb, legszimpatikusabb három államférfia közé emelkedett az 1956 utáni 32 esztendő korszaknak nevet adó, 1989-ben önmagával meghasonlottan sírba szállt politikus. Mindennek ellenére az 1990-re kifomálódott új külpolitikai irány megőrizte, ma is bírja a magyar társadalom támogatását, s bár a kiábrándultságnak számos alkalommal mutatkoztak a jelei, mégis létrejött az a kitartás, amely e hosszú menetelés nélkülözhetetlen belpolitikai előfeltétele. Az időközben született sikerek pedig segítették a pesszimizmusra való oly gyakori hajlamosságunk oldását.

Az elmúlt évtized alapvető eseményei immáron két esztendeje magas színvonalú szintézisben nyertek összegzést,⁶⁶ ezért ezek felsorolása, számbavétele nyilván mellőzhető.⁶⁷ Annak számbavétele ellenben, hogy

⁶⁶ Romsics 1999.

⁶⁷ Röviden azonban feltehetőleg nem felesleges emlékeztetni a leglényegesebb tényekre.

1990. novemberében hazánk felvételt nyert az Európa Tanácsba, a NATO 1994 elején meghirdette a majdani tagság mintegy előszobájának tekintett Partnerség a békéért nevű programját, a következő esztendő őszén megismerhetővé váltak a várható bővítés legfontosabb előfeltételei. 1997. november derekán az urnák elé járuló állampolgárok 85 %-a voksolt a NATO tagság mellett (az aktus árnyoldala, hogy a szavazásra jogosultaknak csupán 49 %-a tartotta érdemesnek véleményének kinyilvánítását), 1999. márciusában pedig – Lengyelország és Csehország mellett – Magyarország felvételt nyert e nagy fontosságú katonai szervezetbe.

Az Európai Unióhoz vezető út fontos állomásaként 1991. decemberében sikerült társulási szerződést kötni az integrációval, s ennek keretében kialakult az a 2001-ig tartó menetrend, amely az ipari vámok leépítésének ütemtervét tartalmazza. (A megállapodás az agráriumra azért nem terjedt ki, mert annak az EU-normák közé való beillesztése elfogadottan jóval hosszabb periódust igényel.) Az 1994. áprilisában benyújtott hivatalos magyar felvételi kérelemre válaszként 1997. július derekán született meg az Agenda 2000 elnevezésű dokumentum. Ennek értelmében 1998 tavaszától folytak a felvételi tárgyalások azzal a perspektívával, hogy a felvétel az új évezred első évtizede első felében várható. Azóta nyilvánvalóvá vált, hogy az említett dokumentum értelmében a magyar – s mellette a cseh, lengyel, észt és szlovén – felvétel előtt az EU intézményrendszerét a bővítésre alkalmassá kell tenni. Ez még nem történt meg, s a konkrét időpont kijelölése helyett többször inkább üzenetekesek történnek, ám érdemi előrelépésre még nem került sor.

A regionális együttműködés történelmi gyökere az Alpok-Adria Munkaközösség Magyarország, Ausztria, Olaszország és Jugoszlávia határ menti térségeinek 1978-ban kezdődő együttműködése. 1989 végén a kooperációt kormányzati szintre emelték, 1991-ben pedig Csehszlovákia, majd Lengyelország is csatlakozott. A délszláv utódállamok csatlakozása óta a szervezet a Közép-Európai Kezdeményezés nevet viseli. Az 1335-ös visegrádi királytalálkozó tradícióját felelevenítve 1991-től működik a Visegrádi kezdeményezés, amely az önálló Szlovákia csatlakozása óta négy állam egymás közötti kapcsolatainak sokoldalú elmélyítését ígéri – váltakozó sikerrel.

Amikor Antall József miniszterelnök kormányzása elején kijelentette, hogy lélekben 15 millió magyar miniszterelnökének tekinti magát, akkor szavai bel- és külföldön is vihart kavartak. Nem kevesen félreértették, sokan ingerülten félremagyarázták, holott a politikus tulajdonképpen a kultúrnemzet koncepciónak adott ekképpen hangot. Bár a nagy politikai-területi változások hatására fel-felbukkant a trianoni béke érvénytelenítésének a gondolata, a magyar társadalom messze túlnyomó hányada a második világháborús kataklizma és következményei fényében bölcsen tudomásul vette, hogy a kisebbségi sors rendezésének nem a határkérdés a kulcsa. A magyar kisebbségek szervezetei kollektív jogokért, kulturális vagy területi autonómiáért harcoltak, harcolnak, a szomszédos országokban azonban e törekvéseket nem akarták, nem akarják honorálni. Az évtized elején leginkább az ukrán kormány mutatott előzékenységet, s ezért a magyar kormány 1993. májusában először Ukrajnával kötött alapszerződést. Az alapszerződés mint műfaj a német diplomácia kelléktárából való. A múltat lezárni akaró német kormány ilyen megállapodásokkal rendezte viszonyát keleti szomszédaival. A mi helyzetünkre való adaptáció a határok stabilitásának újfent történő elismerését, illetve az európai normák szerinti kisebbségi jogok megadását jelenti. A szlovák féllel 1995. márciusában, a románnal pedig 1996. szeptemberében sikerült ilyen szerződést

5.2.

egy tudományos igényű előadásban választ adni, mert egyrészt még nyilvánvalóan hiányzik a történelmi távlat, másrészt pedig az előadó mindenképpen el akarja kerülni még a látszatát is annak, hogy válaszai egyik vagy másik pártnak kedvező hatást keltsenek. Ugyancsak nem lenne helyes megfogalmazni a választ arra a kérdésre sem, hogy

milyen esélye

5.3. milyen is volt a rendszerváltás utáni külügyi szolgálat összetétele, a kormányváltásokkal való összefüggése, teljesítőképessége mennyiben felelt meg a joggal elvárható elvárásoknak? Azt azonban feltehetőleg nem csupán szabad, hanem szükséges is lerögzíteni, hogy az elmúlt évszázad történelmének e tekintetben az az egyértelmű üzenet, hogy a nemzet alapvető érdeke olyan külügyi szolgálat birtoklása, amely pártok felett álló képződmény, nem kötődik a kormányváltások demokratikus rendszerben természetes ciklusaihoz. Olyan apparátusra van szüksége, amely ismeri is megszívlelni az elmúlt több mint másfél évszázad tanulságait. Vagyis azt, hogy magyarnak és európeérnek lenni nem egymás kizáró, hanem egymást feltételező fogalmak. Amint az annak idején Németh László megfogalmazta: "a magyarságnak vagy európai problémák megoldását kell magára vennie – vagy a maga problémáiban is alulmarad."⁶⁸

(2001)

■ Elhangzott Jyväskyläben, az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson 2001 augusztusában. Megjelent: Pritz Pál: *Magyarország helye a 20. századi Európában*. Budapest, 2002, 27–50., valamint Pritz Pál: *Az a „rövid” 20. század. Történetpolitikai tanulmányok*. Budapest, 2005, 115–149.

parafálni. Mivel mindkét országban azóta is számos sérelme van a magyarságnak, ezért ismét bebizonyosodott, hogy az aláírt dokumentum kevés, valóban megnyugtató garancia a társadalom minden pórúsát átitató demokráciában, a lakosságnak a másság iránti belülről sarjadó türelmében rejlik. Ebben az irányban Romániában 1996-ban, Szlovákiában pedig 1998-tól vannak biztató jelek.

A második világháború végén elpusztult az Esztergomot Párkánnyal összekötő híd, amely a magyar és a szlovák lakosság széles körei számára nyújtott közvetlen kapcsolatot. Hosszú előkészületek után 2000-ben elkezdődtek az újjáépítési munkálatok, 2001-ben pedig ismét megindult a forgalom. – Vö. még Jeszenszky 2002, valamint Kádár 2002.

⁶⁸ Németh 1989, 120.

Rövidítések

Bajcsy-Zsilinszky 1986 Tilkovszky Loránt (szerk.): *Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla*. Budapest, 1986, Kossuth.

Balogh 1982 Balogh Sándor: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947*. Budapest, 1982, Kossuth

Balogh 1988 Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Budapest, 1988, Kossuth.

Bán 1996 *Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról*. (Szerk. Bán D. András). Budapest, 1996, Osiris.

Bárdossy 1991 Bárdossy László a népbíróság előtt. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Pritz Pál. Budapest, 1991, Maecenas.

Bárdossy 1996 *Bűnös volt-e Bárdossy László*. (Szerk. Jazovszky László). Budapest, 1996, Püski.

Berend 1986 *Helyünk Európában*. I–II. köt. (Szerk. Berend T. Iván). Budapest, 1986, Magvető.

Csáky 1992 Emmerich Csáky: *Vom geachteten zum geächteten*. Wien-Köln-Weimar, 1992, Böhlau.

Feitl – Izsák – Székely 2000 *Fordulat a világban és Magyarországon*. (Szerk. Feitl István, Izsák Lajos, Székely Gábor). Budapest, 2000, Napvilág.

Földes 1995 Földes György: *Az eladósodás politikatörténete 1957–1968*. Budapest, 1995.

Fülöp–Sipos 1998 Fülöp Mihály–Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Budapest, 1998, Aula.

Gergely 2002 Gergely Jenő: *Magyarország és az Apostoli Szentszék viszonya 1945-től napjainkig*. In: Pritz – Sipos – Zeidler 2002, 123–134.

Gratz 1934 Gratz Gusztáv: *Bethlen külpolitikája és kisebbségi politikája*. In: Magyar Szemle, 1934. október 108–135.

Hefty 1980 Georg P. Hefty: *Schwerpunkte der Aussenpolitik Ungarns 1945–1973*. München, 1980, tuduv-Studien.

Herczegh–Arday–Johancsik 2001 Herczegh Géza – Arday Lajos – Johancsik János: *Magyarország nemzetközi kapcsolatainak története*. Budapest, 2001, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem.

Hory 1987 Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Pritz Pál. Budapest, 1987, Gondolat.

Huszár 1988 Huszár Tibor: *1968. Prága–Budapest–Moszkva. Kádár János és a csehszlovákiai intervenció*. Budapest, 1998, Szabad Tér.

Jeszenszky 1986 Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs*. Budapest, 1986.

Jeszenszky 2002 Jeszenszky Géza: *A magyar külpolitika fő irányai a század utolsó évtizedében.* In: Pritz–Sipos–Zeidler 2002, 169–183.

Juhász 1964 Juhász Gyula: *A Teleki-kormány külpolitikája. 1939–1941.* Budapest, 1964, Akadémiai.

Kádár 2002 Kádár Béla: *Magyar gazdaságdiplomácia a kilencvenes években.* In: Pritz–Sipos–Zeidler 2002, 155–168.

Károlyi 1978 Károlyi Mihály *levelezése I. 1905–1920.* (Szerk. Litván György). Budapest, 1978, Akadémiai.

Köpeczi 1986 *Erdély története.* I–III. köt. Főszerk. Köpeczi Béla. Budapest, 1986, Akadémiai.

Litván 1998 *Évkönyv VI.* 1998. (Szerk. Litván György). Budapest, 1998, 1956-os Intézet.

Lukacs 1999 John Lukacs: *1945, a 0 év.* Budapest, 1999.

Matsch 1986 Erwin Matsch: *Der Auswärtige Dienst von Österreich (-Ungarn) 1720–1920.* Wien, 1986, Böhlau.

Michalka 1987 Wolfgang Michalka: *Deutsche Aussenpolitik.* In: *Die Weimarer Republik 1918–1933.* Hrsg. Karl Dietrich Bracher, Manfred Funka, Hasn Adolf Jacobsen. Bonn, 1987, Bundeszentrale der politischen Bildung.

Németh 1989 Németh László: *Sorskérdések.* Budapest, 1989, Magvető és Szépirodalmi.

Ormos 1983 Ormos Mária: *Padovától Trianonig.* Budapest, 1983, Kossuth.

Póth 1999 Rákosi Mátyás *előadása Moszkvában 1945 júniusában.* Közli: Póth Piroska. Múltunk, 1999. 4. sz. 199–223.

Pritz 1982 Pritz Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936.* Budapest, 1982, Akadémiai.

Pritz 1999 Pritz Pál: *Pax Germanica. Német elképzelések Európa jövőjéről a második világháborúban.* Budapest, 1999, Osiris.

Prónay 1963 *A határban a halál kaszál. Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből.* (Szerk. Szabó Ágnes, Pamlényi Ervin) Kossuth, Bp., 1963.

Pritz–Sipos–Zeidler 2002 Pritz Pál – Sipos Balázs – Zeidler Miklós (szerk.): *Magyarország helye a 20. Századi Európában.* Budapest, 2002, Magyar történelmi Társulat.

Romsics 1992 *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült államok Külügyminisztériumának titkos iratai. 1942–1944.* Szerk. Romsics Ignác. Gödöllő, 1992. Typovent.

Romsics 1995 *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században.* (Szerk. Romsics Ignác). Budapest, 1995, Teleki László Alapítvány.

Romsics 1999 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, 1999, Osiris.

Romsics 2000 *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999.* I–II. köt. (Szerk. Romsics Ignác). Budapest, 2000, Osiris.

Romsics 2001 Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, 2001, Osiris.

Standeisky–Kozák–Pataki–Rainer 1998 *A fordulat évei, 1947–1949.* (Szerk. Standeisky Éva, Kozák Gyula, Pataki Gábor, Rainer M. János). Budapest, 1998, 1956-os Intézet.

Szarka 1999 Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Slovenský národný vývin – maďarská národnostná politika v Uhorsku v rokoch 1867–1918.* Pozsony/Bratislava, 1999.

Szegedy-Maszák 1996 Szegedy-Maszák Aladár: *Az ember ősszel visszanéz...* I-II. Budapest, 1996, Európa.

Szereda–Rainer 1996 *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról.* (Szerk. Vjacseszlav Szereda és Rainer M. János). Budapest, 1996, 1956-os Intézet.

Ungváry 2002 Ungváry Krisztián: *Honvédség és külpolitika (1919–1945).* In: Pritz–Sipos–Zeidler 2002, 93–106.

Varga 1999 *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve.* (Főszerk. Varga Lajos). Budapest, 1999, Napvilág.